

AZ IDŐVISZONY KIFEJEZÉSE AZ OROSZ IDŐHATÁROZÓI MONDATOKBAN

Dr. BIHARI JÓZSEF — SÜTŐ JÓZSEF
(Eger) (Kiskunhalas)

Az orosz igeaspektusoknak az ismertetése, a tanulókkal való megértetése orosz nyelvi tanításunk egyik legnehezebb feladata. Nagyon nehéz az alapvető kérdések megértetése, bevésetése, még nehezebb annak a sokféle finom modálitásbeli változatnak és stílusárnyalatnak a feltárása, amelyet az igeszemléletek segítségével az orosz nyelv ki tud fejezni. Úgy véljük, nem végzünk felesleges munkát, ha Tudományos Közleményünk hasábjain újra visszatérünk ehhez a témakörhöz, és most a tavaly megjelent alapvetés után megpróbáljuk felvázolni az időhatározói mellékmondatok és főmondataik között levő időviszonyok kifejezésében betöltött aspektusi szerepet. Tekintve, hogy az időhatározói mellékmondatok orosz rendszere magyar pedagógusok számára nincs kellőképpen feltárva, pedig gyakoriságuk és emellett meglehetősen bonyolultságuk révén megérdemelnék, azt hisszük, sok kartársnak nyújtunk segítséget fejtegetéseinkkel. Hogy majd az előadandókból mennyit használhatunk az általános, és mennyit a gimnáziumi osztályokban, azt a dolog természetéből kifolyólag felmérhetjük.

Sajnos, a probléma gazdaggyökerű, úgyhogy fejtegetéseink első felét kénytelenek vagyunk előbb teljes részletességben maguknak az orosz nyelvet oktató kartársaknak előadni, s utána mérlegelni, mennyit vegyünk fel gyakorlati oktatásunk számára.

Legelső feladatunk munkánkban mindenesetre az, hogy válogassuk ki és rögzítsük, mi az, amit az aspektusokkal kapcsolatban a tanulóknak feltétlenül tudniuk kell, hogy az időhatározói mondatokban fellépő sajátos funkciókat megérthessék.

Az aspektus az a „szemléletmód”, amely szerint a beszélő a szóban forgó cselekvést lefolyásában (folyamatos = F) vagy egészében figyeli meg (befejezett = B). Tanításunkban mindig a B-ből kell kiindulnunk. Ennek alapjegye a cselekvés *totalításban*, *zárt egészben*, de ugyanakkor *időpontban* való felfogása ($-\circ\rightarrow$). Ebből az alaptulajdonságból levezethetők részjegyei, a sokszor hozzátapadt modálitásbeli jegyek: befejezettség, eredményretörés, a cselekvés körülhatároltsága, rövid időtar-

tamának, pillanatnyiségének, egyszeriségének, kezdetének a kifejezése stb. Ennek ellenkezője a cselekvésnek folyamatában, *időtartamban* való szemlélete (\longrightarrow). Így a létet, az állapotot, a tartósságot, ismétlődést csak így, időtartamban tudjuk elképzelni.

Érzékeltetésükre használjuk a zárójelbe tett szemléltető jeleket. Ha a folyamatosság aspektusához ismétlődés kapcsolódik, a szemléltetésben célszerű így ábrázolni: \longrightarrow . A mozgást jelentő igék sajátos oda-vissza folyamatát (Ja *chodil* v kino. On *zachodil* k tovarišču, no on ne byl doma) pedig így: $\longleftarrow \longrightarrow$. A befejezéshez közel álló folyamatos igét is célszerű külön jellel nyilvántartani, mert az időhatározói mellékmondatokban is találkozunk vele: $\longrightarrow \circ$. Ilyen pl. Solnce *sadilos'* = Most van a nap lemenőben.

Tehát szemléltető jeleink, melyek magukban is segítséget nyújtanak az egyes aspektusok és variánsaik sajátosságainak a megismeréséhez, a következők:

B: $\circ \longrightarrow$: $\circ \longrightarrow$ $\longrightarrow \circ >$ $\circ >$
 F: \blackrightarrow : \longrightarrow \dashrightarrow $\longleftarrow \longrightarrow$ $\dashrightarrow \circ$

Még nagyobb szükségünk lesz azonban rájuk, ha az egyes időviszonyokat akarjuk majd szemlélni és szemléltetni. Mint az ábrákból is látható, az F alak elég sokféle árnyalattal gazdagodhatik, éppen ezért magában, határozószók nélkül sokkal határozatlanabb, mint a B. Pl. *Kolchozniki sobralis' v klube*. Lehet tartós (*dolgo*), ismétlődő (*často*), előbbi (*včera*), vagy az eredményhez mindinkább közeledő (*uže*). Erre már így külön is célszerű felhívni a tanulók figyelmét minél korábban.

* *Jegyzet.* A jelek és rövidítések magyarázata:

Befejezett ige (B) $\longrightarrow \circ$
 kezdőpontú (kezdőige) $\circ \longrightarrow$
 végpontú (rezultatív) $\longrightarrow \circ >$
 egy pontú (mozzanatos) $\circ >$
 Folyamatos ige (F) \longrightarrow
 tartós \longrightarrow
 ismétlődő \dashrightarrow
 oda-vissza ismétlődő mozgást jelentő $\longleftarrow \longrightarrow$
 végponthoz (megvalósuláshoz) közeledő $\dashrightarrow \circ$
 ei — egyidejűség
 eli — előidejűség
 ui — utóidejűség
 eu — egymásutániség
 t. ei — teljes egyidejűség
 r. ei — részleges egyidejűség
 ip — időpont
 it — időtartam

Jegyzet. A továbbiak során az egyszerűség kedvéért a B alak változatait elegendő általános jelükkel ($\longrightarrow \circ$) feltüntetni, csak az F alak változatait jelöljük meg pontosan, mert azok az időviszonyok színezésében szerepet játszanak.

Ha ezekkel az aspektusi sajátosságokkal már tisztában vannak, következő lépésünk, hogy az időviszonyok fogalmát megértessük, megvilágítsuk. Sok tanuló számára ez is elég nehéz fogalom.

Azzal kezdjük, hogy: a cselekvések időben játszódnak le. Azonban, hogy ebben el tudjunk igazodni, a cselekvés idejét valamihez mérni kell. Első mértékegység a beszélés ideje. Ehhez mérve, ehhez viszonyítva szoktunk megkülönböztetni: jelen, múlt és jövő időt. Ha aztán két cselekvés játszódik le akár jelenben, akár múltban vagy jövőben, akkor a pontosabb tájékozódás még egy másik mérést, még egy összehasonlítást kíván: a két cselekvés időinek egymáshoz való hasonlítását. Ekkor is olyanszerű hármas tagolódást kapunk, mint előbb: egyidejűség (ei), előidejűség (eli) és utóidejűség (ui). E hármasság és az összevetés hasonlósága okozza, hogy sok tanuló ezt a két fogalmat: a cselekvés idejét és a két cselekvés időviszonyát összekeveri. Meg kell velük értetni, hogy az időviszonyoknál, azok megállapításánál mindig két cselekvés lebeg szemünk előtt. Mindkettő jelen van. Az idők megállapításánál csak egy idő van jelen, a beszélés idejét csak odaértjük. A három időviszonyt a lehető legegyszerűbb mondatokon értessük meg.

Pl. *Poka Vitja čital knigu, Volodja rešal zadaču.* (ei)

Posle togo kak ja prišel domoj, ja leg spať. (eli)

Pered tem kak ja prišel domoj, ja poguljal po ulice. (ui)

Természetesen előbb magyar mondatokon kell e fogalmakat teljesen tisztázni. Itt is áll az a szabály, hogy az idegen nyelv tanárának előbb anyanyelven olyan mélységben kell megismertetni a tárgyalt jelenséget, amennyire azt az idegen nyelvi rokon jelenség természete megkívánja. Tekintet nélkül arra, hogy azt magyar nyelvi órán milyen mélységben tárgyalták.

Azt mindenesetre el kell érniük, hogy minden tanuló pontosan megértse, hogy *ei* nem jelent minden esetben jelen időt, az *eli* nem jelent múltat, az *ui* pedig jövő időt. Lényeg a két cselekvés viszonya, mégpedig a főmondat idejéhez mérve a mellékmondat idejét. Ez is igen fontos, mert különben az egymásutániakban éppen ellenkező időviszonyt kapunk: előidejűség helyett utóidejűséget és fordítva. A főmondat éppen azért is főmondat, hogy hozzá mérjük, hozzá hasonlítsuk a mellékmondat idejét.

Azt is meg kell értetnünk, hogy nemcsak az időhatározói alárendelés mondataiban találkozunk időviszonyokkal, hanem mindenütt, ahol két cselekvés van. Leggazdagabban, legérdekesebb változatokban kétségtelenül az előbbieknél szemlélhetjük őket, de a többi összetett mondat állítmányai is valamilyen időviszonyban állanak egymással akár alárendelően, akár mellérendelően összetettek. Sőt már az egyszerű többállítmányú mondat állítmányai között is mindig fennáll bizonyos időviszony: egyidejűség vagy egymásutániség (eu). Anélkül, hogy éles határvonalat vonnánk itt a többállítmányú egyszerű mondat és a kötőszó nélküli kapcsolatos mondatok között (különben is nehéz), együttesen felsorolunk néhány jellegzetes példát: *Megint jönnek, kopogtat-*

nak... *Feleletet egyik sem ad, Kihörpentik boraikat, Végét vetik a zenének S hazamennek a legények* (Petőfi) (eu), *Zúg az éji bogár, neki megy a falnak* (ei), *Nagyot koppan akkor, azután elhallgat* (eu) (Arany), *Tanulj dalt a zengő zivatartól, Mint nyög, ordít, jajgat, sír és bömböl* (Vörösmarty) (ei). *Viszem én, Hozom én Válaszát három nap...* (Arany) (eu). *János felkelt, megmosakodott, megreggelizett és elindult az iskolába* (eu). *Száll a hegyre barna felhő, Zúg alatta már az erdő* (Vajda) (ei). *Zengett a fény, tüzelt a nap, Szökkent a lomb, virult a Föld* (Ady) (ei). *Megkondul az esteli harangszó, Kifáradt már a lovas és a ló, Hazamegyek, ölébe vesz dajkám, Az altató nóta hangzik ajkán* (Petőfi) (eu). *Hívta, nem jött, elrabolta.* (Népballada.) (eu).

A könnyebb megértés és fokozatosság szempontjából célszerű, ha előbb az orosz nyelvben is az időviszonyok ez egyszerűbb formájával ismerkedünk meg, annál is inkább, mert belőlük fejlődtek ki az időhatározói mondatokban található időviszony kifejezésmódok. E mondatok megítélésében a magyar nyelvtani felfogás és az orosz között eltérés van. A magyar szerint, ahány állítmány van, annyi mondat is van. Több állítmányú mondatokról csak abban az esetben beszélünk, ha a második vagy harmadik állítmány lényegében, kis árnyalati eltéréssel ugyanazt fejezi ki, mint az első. Az orosz felfogás szerint pedig, ha közös alany van, akkor több állítmányú mondatról, ha több alany van (azaz különböző alanyok vannak), akkor kapcsolatos mondatról van szó. E felfogásbeli kis különbség a kérdés lényegét nem érinti, és mivel orosz nyelvtani anyagról van szó, az orosz nyelvtani felfogás szerint tárgyaljuk e mondatokat.

A több állítmányú (de azonos alanyú) egyszerű mondatokat az orosz nyelvtanok „predloženiija s odnorodnymi skazuemymi” elnevezéssel tárgyalják. Ilyenek pl.: *Ulja stojala, smotrela v okno na step' i pela.* (Fad.) ... *teplyj veter ševalil i podnimal listja, kačal golovki cvetov.* (Turg.) *Vse krugom cvelo, žužžalo i pelo.* Vagy: *Ja postojal, podnjaj počok vasilkov i vyšel iz rošči v pole.* (Turg.) *Nataša šumno vzdochnula, zabrosila kosu za plečo i načala čitat knigu v želtoj obložke s kartinkami.* (Gor'k.)

Ha e mondatokat figyelmesen megvizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy az első csoportban mindenütt ei-t találunk és F alakot, a másodikban pedig eu-t és B alakot. Alapszabályként leszögezhetjük tehát, hogy az időviszonyokat ezekben a mondatokban az aspektusok fejezik ki, mégpedig az ei-t a folyamatos aspektus (F–F), az eu-t a befejezett aspektus (B–B).

Ennek az alapviszonynak a módosulása minden más alakulás, ugyanis már ezekben az egyszerű mondatokban is tapasztaljuk, hogy lehet módosulás. Így pl. találkozhatunk olyan mondatokkal, amelyekben a B után F-et találunk eu kifejezésére: *On vstal i dolgo chodil v komnate. Osetiny šumno obstupili menja i trebovali na vodku.* Ilyen esetekben az F alakon kívül rendszerint valamilyen határozószó is biztosítja a tartósság jelölését.

Az is előfordulhat, hogy az F–F néha nem ei-t, hanem eu-t jelöl olyan esetben, amikor az F cselekvés ismétlődő. Pl. *Devuška vybegala iz komnaty i vbegala v nee. On otkryval i zakryval dver'*. (Ki-kifutott, be-beszaladt; ki-kinyitotta, be-becsukta.) Ha aztán az ilyen állítmányok olyan cselekvést fejeznek ki, amely egyaránt lehet tartós és ismétlődő is, akkor az időviszony nem világos (ei vagy eu?). Pl. *Snežniki padali i tajali*. Ilyenkor a szöveggörnyezet nyújt csak segítséget.

Mellékesen megjegyezzük még, hogy az ei időviszonyában a leg-ritkább esetben ugyan, de előfordulhat B–B is. Pl. *On priechal i privez s soboj syna*. Ezt azonban az az igen ritka helyzet teszi lehetővé, hogy a cselekvések jelentése egészen kivételesen olyan, hogy ugyanazon személy által egyidőben, egyszerre végezhető és befejezhető cselekvésekről van szó (utazik, és ugyanakkor hozza a fiát; megérkezett, és ugyanakkor meghozta a fiát).

Ugyanerre az eredményre jutunk, ha a kötőszó nélküli összetett mondatok (*bezsojuznye složnye predloženiya*) közül a legegyszerűbbeket, a kapcsolatosakat áttekintjük. Itt is ei: F–F, eu: B–B. Ez az alapszabály. Pl. *Svetleet vozduch, vidnej doroga, jasneet nebo, belejut tučki, zelenejut polja*. (Turg.) *Poet more, gudit gorod, jarko sverkaet solnce*. (Gor'k.) *Ee suchoj golos zvučal strašno, on chrustel, točno staruča govorila kostjami*. (Gor'k.) Egymásutáni cselekvések: *Samovar vskipel, mať vnesla ego v komnatu*. (Gor'k.) *Gračı uleteli, les obnažilsja, polja opusteli* . . .

Az egyidejűség érzékeltetését segítheti, ha van olyan közös mondatrész, amely bizonyos egységbe kapcsolja az egymás melletti mondatokat. Pl. *V tumane, okutavsem dorogy, skripeli koleša, razgovarivali i pereklikalis' ljudi*. (Perv.) *S toj porj u menja propalo želanie razgovarivat s nim, ja stal izbeget ego*.

Az egymásutániséget pedig segíthetik, pontosabbá tehetik bizonyos egymásnak megfelelő szavak (főleg határozószavak), mint *snačala* – *potom, segodnja* – *zavtra, ran'se* – *teper'*, *dnem* – *večerom, odni* – *drugie* stb. Pl. *Pervym prygnul v vodu Saša, za nim posledovali ostalnye. Snačala v komnatu vsunulas' golova v boľsoj mochnatoj šapke, potom . . . medlenno polezlo dlinnoe telo, vyprjamilos' . . . podnjalo pravuju ruku . . . grudnym golosom skazalo „Dobryj večer!”* (Gor'k.)

Mikor ilyen párhuzamos, korrelatív szavak biztosítják az egymásutánt, akkor abban sokszor vannak F–F, F–B vagy B–F változatok is. Pl. *Pered obedom my vykupalis', posle obeda dolgo ležali na gorjačem peske*. (B–F). *Ran'se k nemu zachodili tovarišči, teper' ne zastavaja ego doma, oni perestali javljajsja*. (Gor'k.) (F–B). Vagy ismétlődő eu: *Dnem my obyčno guljali v lesu, večerom šli na volejbolnuju ploščadku*. (F–F).

Összegezve eddigi megfigyeléseinket megállapíthatjuk, hogy e két időviszonynak, az ei-nek és az eu-nak az egyszerű több állítmányú és a mellérendelően összetett kötőszó nélküli kapcsolatos mondatokban a legegyszerűbb (s egyben) legősibb formája az orosz nyelvben az igeapektusok segítségével történik. Egyidejűséget a folyamatos alakok (F–F), egymásutániséget a befejezett

alakok (B–B) fejeznek ki. Az aspektusoknak tehát ezekben a mondatokban szemléleti tartalmukon kívül időviszonyt rögzítő funkciójuk is van. Ez az alaphelyzet. De már itt is láttuk, hogy ahol valamilyen határozó vagy korrelatív szópárok avagy néha akár csak egy közös szó is támogatja az időviszony rögzítését, az aspektusok felszabadulnak az időviszony biztosításának a funkciója alól, és szabadabban, az alaphelyzettől eltérően is alkalmazhatók speciálisabb, csak aspektusi sajátágaik kifejezésére (tartósság, ismétlődés, befejező mozzanat stb.).

Az eddig tárgyalt esetek, a több állítmányú mondatokban és a mellérendelően összetett kapcsolatos kötőszó nélküli mondatokban található egyszerűbb időviszonykapcsolatok megértése nemcsak hogy segíti az időviszonyok fogalmának világosabb látását, hanem egyben az időhatározói mellékmondatokban kifejtett magasabb rendű, kötőszavas időviszonyrendszernek egy, a történeti fejlődésnek megfelelő ősből formáját is megmutatja.

Most azonban, mielőtt az orosz időhatározói mondatok időviszonyainak az ismertetését megkezdénénk, szükséges, hogy általában szövjünk az időhatározói mondatok gazdag időviszonyrendszeréről, annyi-
val is inkább, mert ezen a területen meglehetősen bizonytalanság tapasztalható még az oktató kartársak között is, másfelől pedig éppen ez a kérdés még eléggé rendszeresen, teljes részletességgel összefoglalva nem található a magyar leíró nyelvtanokban.

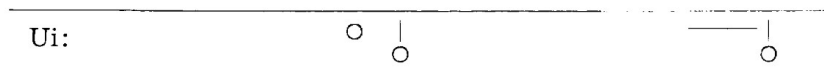
Ha az időviszonyrendszerben időket hasonlítunk össze, szigorúan különbséget kell tennünk időpont (ip) és időtartam (it) között. Az ismétlődő cselekvések, akár időpontok (be-benéz, meg-megáll, le-leül), akár időtartamok ismétlődéséről (olvasgat, írogat, járogat) van szó, csak időtartam alatt, csak időtartamnak (—) képzelhetők el. Az *it* és *ip* kombinálásából logikailag a következő változatok lehetnek: *it+it*, *it it-ban*, *ip+ip*, *ip it-ban*, *it+ip*.

Ezeket a változatokat a három időviszony és a hármás irányú kérdéscsoportban elhelyezve a következő rendszert kapjuk:

	It+it	It it-ban	Ip+ip	Ip it-ban	It+ip
	Ei: _____	_____	○ ○	○ _____ v. _____	○
Mikor?	Eli: _____	_____	○ ○	_____ v. _____	○
	Ui: _____	_____	○ ○	_____ v. _____	○
	Ei: _____	_____		_____	○
Mióta?	Eli: _____	_____	○ ○	_____	○
	Ui: _____	_____		_____	

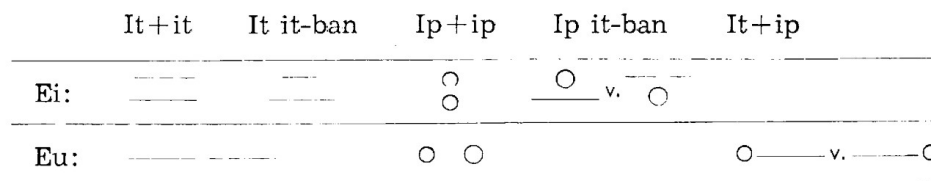
Meddig? Eli:

Az időtartam a cselekvésben lehet: tartós, ismétlődő tartós vagy ismétlődő végponthoz ért.

Az időpont a cselekvésben lehet: kezdőpontú, végpontú, kezdő és végpontban egybeeső (pillanatnyi, mozzanatos). A táblázatban szereplő két vonal vagy két pont közül a felső a főmondat cselekvését, az alsó a mellékmondatét jelenti.

Ugyanígy a fentebb tárgyalt egyszerűbb időviszonyok is rendszerbe állíthatók:

**

Ha az orosz időhatározói mondatok időviszonyrendszerét akarjuk tanulmányozni, legelőször a *kogda* kötőszós mellékmondatokkal kell kezdenünk, mert ezek, miként a magyarban is, szinte külön csoportot alkotnak, azért, mert mind a magyar, mind az orosz kötőszó egyformán felhasználható *ei*, *eli*, *ui* mondattagoknak a főmondathoz való kapcsolására.

Egyidejűség van ezekben a mondatokban:

Kogda ja gotovilsja k zanjatijam, brat čital knigu. Kogda my vozvraščalis, domoj, šel dožd. Dumaeš' čto ja budu chnykať i molčat, kogda menja budut biť. (Fad.) Kogda on pisal diplomnuju rabotu, on celymi dnjami sidel v biblioteke. Kogda solnce podnimaetsja nad poljami, ja nevoľno ulybajus' ot radosti. Neždanov vsegda plakal, kogda slyšal chorošuju muzyku ili stichi.

A fentebbi mondatokban, amint láthatjuk, egyidejűség van, mégpedig az első négyben tartósság, a másik két mondatban ismétlődés van kifejezve. Mindkét változatot F—F jelzi. Éppen ezért ilyen esetben néha, ha pl. olyan ige szerepel múlt időben, amely felfogható egyaránt tartósnak meg ismétlődőnek is, az időviszony nem egészen világos. Pl. *Kogda ja uezžal iz doma, menja provožali vse sosedi.* Vagy: *Kogda upravljajuščij vyzval menja, ja zamiral ot stracha.* Ha tartósnak értel-

mezzük a cselekvéseket, akkor egyidejűségről van szó, ha pedig ismétlődőnek, akkor utóidejűnek kell minősítenünk. Az aspektusforma (F–F ismétlődő) csak egymásutánt sugall, de a két cselekvés jelentése csak az utóidejűséget teszi lehetővé (a kikísérésnek meg kell előznie az elutazást). A nem B-ből képzett F esetében ilyenkor is egyidejűségről van szó: *Kogda on guljal v parke, s udovolstviam dumal o svoem detstve.* A *kogda* jelentése az ismétlődés esetén: 'valahányszor', 'amikor csak'. Minden kétséget eloszlatnak ilyenkor a főmondatban kitett *každyj raz, vseгда* szavak az ismétlődés javára, a *včera, pered obedom* stb., a tartósság javára.. Ezek nélkül rendszerint a szöveghelyzet ad felvilágosítást.

A jelen időben megfogalmazott mondatok, miként a magyarban is, ismétlődő cselekvéseket jelentenek. Egyidejűségüket vagy elidejűségüket a cselekvések természete szabja meg ilyen esetben.

Az egyidejűségnek ez a fentebbi típusa azonban aránylag ritka. Ebben a csoportban ugyanis a két cselekvés minden mozzanata párhuzamosan folyik le. Leggyakrabban mégis olyan egyidejűséggel találkozunk, amelyben nincs teljes időtartam-párhuzam (abszolút egyidejűség), hanem csak részleges, azaz az egyik cselekvés időtartamával a másiknak csak egy időpontja érintkezik, úgyhogy ezen belül történik. Vagy a mellékmondat időtartamában történik a főmondat időpontja, vagy a főmondat időtartamában a mellékmondat időpontja ($\overset{\circ}{\longrightarrow}$ vagy $\overset{\circ}{\longleftarrow}$). Ezt az egyidejűséget a teljes egyidejűséggel szemben részleges egyidejűségnek nevezhetjük. Ilyenek:

Večerom, kogda pili čaj, kucharka podala k stolu polnuju tarelku kryžovnika.. (Čehov) *Kogda oni vozvraščalis' domoj, to ešče izdali uslyšali muzyku i chorovye pesni.* (A. Gercen) *Kogda nosilki podnimali samolet, Aleksej vdochnul znakomyj zapach aviacionnogo benzina.* (Polev.) *Mama, kogda uchodila, skazala mne, čtoby ja svel tebja v gosti k babuške.* (Gajdar) ($\overset{\circ}{\longleftarrow}$).

Természetesen lehetséges a másik változat is (mellékmondat időpontja a főmondat időtartamában): *Kogda ona prišla k nemu, on sidel pod oknom čitaja knigu.* (Gor'k.) *Kogda ja priechal k nemu, on žil na Kavkaze. Kogda oni vošli v zalu, tam uže sadilis' užinaf.* (Čechov.) *Utrom, kogda ja prosnulsja, laskovoe apreľskoe solnce veselo gljadelo vo vse okna moej komnaty.* (M. Sib.) ($\overset{\circ}{\longrightarrow}$). Az *ei*-nek tehát két esetét láttuk. Az egyik a teljes egyidejűség, amikor két időtartamról van szó ($\overset{\circ}{\longrightarrow}$), akár tartós ($\overset{\circ}{\longleftarrow}$), akár ismétlődő cselekvés ($\overset{\circ}{\longleftarrow}$) formájában. Ilyenkor az időviszonyt (*ei*) az F alakok fejezik ki: F–F. Ha pedig csak részleges egyidejűségről van szó, akkor az időpontot jelölő cselekvés csak B lehet, az időtartamot jelölő pedig csak F, miként ez

a F és B szemlélet lényegéből következik. Tehát $B \rightarrow F$ vagy $F \rightarrow B$ ($\overset{\rightarrow}{\circ}$)
 v. $\overset{\rightarrow}{\circ}$).

A *kogda* kötőszóval azonban nemcsak *ei-et*, hanem nagyon sokszor *eli-et* is szoktak kifejezni. Ilyenkor a *kogda* jelentése 'miután'. Ilyen példák:

Kogda on leg i usnul, mať ostarožno vstala so svoej posteli i ticho podořla k nemu. (Gor'k.) Kogda ja otkryl okno, moja komnata napolnilas' zapachom cvetov. (Lerm.) Kogda luna zařla za tuću, stalo sovsem temno. Kogda my okončim uroki, pojdem guljat. Kogda Pavel Vlasov poznamilsja s revoljucionnoj intelligenciej, on silno izmenilsja.
 ($\overset{\rightarrow}{\circ}$)

Amint láthatjuk, az *eli* kifejezésére mindkét mondatban B-t használunk (*időpont + időpont*). Nem nehéz ebben felismerni a többszörös állítmányú egyszerű mondatokban és a kötőszó nélküli kapcsolatos mondatokban, egymással összefüggő különálló egyszerű mondatokban előforduló egymásutániságot, illetve az azt kifejező B-B aspektuspárt. Az ilyen előidejű mellékmondatok csaknem kizárólagos prepozitív (a főmondat előtt álló) jellege is világosan mutatja e fejlődés nyomait.

Az időhatározói mellékmondatokban ezzel a *kogda* kötőszavas változattal igen sokszor találkozunk. Az orosz nyelvben ugyanis *időpont + időpont* (B + B) egyidejűségben általában nem fejezhető ki, mert a B-B egymásutániságot, az F-F pedig csak tartós vagy ismétlődő cselekvésekkel *időtartam + időtartam* viszonyt fejezhet ki egyidejűségben. Oroszra tehát ezt a közönséges mondatot: „Pál akkor tanulta meg a szöveget, amikor Péter leírta a leckét”, amelyet az amikor kötőszó hatása alatt általában egyidejűnek elemeznek, oroszra kétféleképpen lehet fordítani. Vagy utóidejűnek: *Kogda Petr perepisał zadacu, Pavel vyučil tekst.* Vagy pedig egyidejűnek, de úgy, hogy az egyik cselekvést időtartammal fejezzük ki és abba foglaljuk a másik időpontját: *Kogda Petr perepisyval zadacu, Pavel vyučival tekst.* Sőt így is: *Kogda Petr perepisał zadacu, Pavel vyučival tekst.*

Végeredményben az orosz felfogás jobban fedi a valóságot, mint a magyar fentebbi szokásos elemzés. Tudniillik a valóságban igen kevés esetben képzelhető el két időpontot kifejező cselekvés pontos egybevágósága. Csak a már előbb is említett „Mikor megérkezett, meghozta a fiát is” típusú ritka esetekben, amelyekben ugyanaz a cselekvő párhuzamosan két cselekvést végez, s így lehetséges, hogy mindkettő ugyanakkor érjen véget. Legtöbbször a fentebbi magyar egyidejűség elemzésében arról van szó, hogy az egyiket, akármilyen rövidnek is, de mégis időtartamnak fogjuk fel, és ebbe helyezzük a másik időpont-

* *Jegyzet.* Ugyanez a helyzet természetesen az egyszerű több állítmányú, a mellérendelően összetett avagy csak egymással összefüggő különálló egyszerű mondatok állítmányai között is. Pl. *Chudoj volk chođil po lesu i vstretil žirnuju sobaku.* ($\overset{\rightarrow}{\circ}$)

ját, mert ha az időpont elképzeléshez ragaszkodunk, akkor az egyiket, akármennyire csak kevés is, de előbb végbementnek érezzük. Erre céloz akadémiai leíró nyelvtanunk (MMNyR), midőn erről az egyidejűségről így ír: „a tőlük kifejezett egyidejűség többé-kevésbé mindig előidejűségnek is felfogható” (MMNyR, II. 370). A magyar alakok felfogásában érezhető ingadozásnak az az oka, hogy pl. a „megérkezett” és „eltávozott” alakoknak nincs külön időtartamot és időpontot kifejező formája, mint az orosz nyelvben. Felfoghatók időtartamnak is (legalábbis az egyik), és akkor *ei*-et érzünk, de felfoghatók időpontos cselekvéseknek is, akkor pedig egymásutánt, tehát *eli*-et képzelünk. Az oroszban a „visszaképzett” F alakok biztosítják az időtartamot, a B alak pedig az időpontot, s így az időviszony mindig világos.

A sokjelentésű *kogda* kötőszó végül alkalmas még az utóidejűség kifejezésére is, bár kevesebbszer találkozunk vele, mint az *eli*-gel.

Kogda nastupilo leto, my uže poechali domoj. Kogda my priběžali na vokzal, poezd uže ušel. Kogda solnce stalo saditsja, my uvideli ostrov, kotoryj ni na kakich kartinach ne značilsja. Kogda nastupila osen' pereletnye pticy uže uleteli ($-\circ \rightarrow -\circ \rightarrow$).

Ezekben sem nehéz felismerni az ősi egymásutániságból való eredetet. Az előidejűségtől legtöbbször a főmondatban kitett *uže* különbözteti meg, főleg azonban a cselekvések logikai sorrendje.

A *kogda* kötőszavas időhatározói mellékmondatoknál tapasztaltakat összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a kötőszó egyáltalában nem az időviszonyok kifejezését szolgálja ezekben a mondatokban, hiszen jelentése lehet: 'amikor', 'míg', 'mialatt', 'valahányszor', 'mielőtt', 'miután'. Tehát nem a kötőszó jelzi az időviszonyt, hanem maga is egyenesen a fennálló időviszonytól kapja jelentését.

Mi szolgál hát az időviszonyok kifejezésére?

A fő- és mellékmondatokban levő igei állítmányok aspektusai. A több állítmányú mondatoknál és a kötőszó nélküli kapcsolatos mondatoknál kialakult aspektusi párok végzik az időviszonyok kifejezésének a funkcióját. *Ei*-et fejez ki az F–F pár, illetve továbbfejlődve F–B vagy B–F formában (lényeg, hogy az egyik mondatban legalább F-nek kell lenni, nélküle nem lehet *ei*). Ez utóbbi módosulás létrejöttében a *kogda* volt a segítség. Az előidejűség az eredetibb egymásutániságból fejlődött, amit a B–B (illetve ismétlődés esetén az F–F) aspektus-pár biztosít. Az előidejűség majdnem kizárólagos prepozitív struktúrája is ennek az egymásutániságból fejlődött helyzetnek az öröksége. Az *ui* jelzésére a B–B páron kívül a főmondatban *uže* szócska van, ha máskülönben az állítmányok jelentésének logikai sorrendje nem biztosítaná azt. A megjelenő *kogda* kötőszó most már, ha nem is tudja kifejezni az időviszonyt, azt eredményezi, hogy a főmondathoz való időhasonlítás rögzítődik, s kialakul az időviszony hármassága (mert az egymásutániságból *eli* és *ui* lesz). Az orosz nyelvtani munkák többsége még ma is csak egymásutániságról beszél és az *eli*-t meg az *ui*-t fordítva, a mellékmondathoz viszonyítva szokták megállapítani. Használatuknál tehát na-

gyon vigyázni kell. A legújabb középiskolás nyelvtan azonban már teljesen a magyar időviszonymérésnek megfelelően osztályozza a mondatokat, és terminológiája is azonos: *ei* = *odnovremennoe otnošenie*, *eli* = *predšestvujuščee otn.*, *ui*: *posledujuščee otn.* (Barchudarov–Kruščukov: *Učebnik russk. jaz. II.* 1963. 100–101.)

Láttuk, hogy az orosz nyelv az ip+ip egyidejűséget általában nem fejezi ki, vagy részleges *ei*-et vagy *eli*-et használ helyette. Világossá vált, hogy mivel az igekötővel képzett jelentésüket megváltoztató B igéknek vannak *időtartamot* kifejező visszaképzett F alakjai is, az oroszban az időviszonyokbeli árnyalatokat pontosabban vissza lehet adni velük, mint a magyar igekötős perfektív igékkel, melyeknek csak egy alakjuk van. A „Mikor Péter a leckét leírta, Pál megtanulta a verset” mondatot tehát az aspektusok különböző változtatásával négyféle árnyalatban lehet fordítani:

1. *Kogda Petr perepisał zadaču, Pavel vyučil tekst.*
(Miután leírta . . . megtanulta . . .)
2. *Kogda Petr perepisał zadaču, Pavel (ešče) vyučival tekst.*
(Mikor leírta . . . (még) tanulta . . .)
3. *Kogda Petr perepisyval zadaču, Pavel vyučil tekst.*
(Mikor írta . . . megtanulta . . .)
4. *Kogda Petr perepisyval zadaču, Pavel (vsegda) vyučival tekst.*
(Valahányszor . . . leírta . . . (mindig) megtanulta.)

1. B-B: *eli*, $\overset{-\circ\rightarrow}{-\circ\rightarrow}$, 2. F-B: r. *ei*, $\overset{\longrightarrow}{-\circ\rightarrow}$ 3. B-F: r. *ei*, $\overset{-\circ\rightarrow}{\longrightarrow}$
4. F-F: ism. *eli*, $\overset{-\circ\rightarrow}{---\rightarrow}$

Sok orosz mondatban az aspektuspárok cseréje variánsokat hozhat létre, azaz időviszonymódosuláshoz vezet, amely néha csak árnyalati, de néha sarkalatos. Pl. *Uže večerelo, kogda on vozvratilsja (vozvraščalsja) v gorod.* (1. *ei* = amikor, 2. ismétlődő *ei* = valahányszor, vagy teljes *ei* = amikor hazatérőben volt). *V komnate vcarilas' (vcarjalas) tišina, kogda moj drug načal (načinal) raskazyvat' o svoej poslednej ekspedicii na Pamir.* (1. *eli* = miután, 2. *eli* ismétlődéssel = valahányszor). *My vyšli iz doma, kogda selo (sadilos') solnce.* (1. *eli* = miután, 2. részleges *ei*. = amikor éppen) stb.

**
*

Az orosz időhatározói mellékmondatok fejlődésében a végső fokozatot az jelenti, amikor a három időviszony kifejezése számára külön-külön meghatározott kötőszavak jelennek meg a mellékmondatok élén, a főmondatokban pedig sokszor a nekik megfelelő viszonyító szavak. Így azok az időviszonyok, amelyek a határozatlan *kogda* kötőszóval sokszor bizonytalanok, többféleképpen értelmezhetők voltak, most már egyértelműekké, világosakká váltak. Ne feledjük azonban, hogy ennek ellenére

is a *kogda* maradt továbbra is a köznyelvben leggyakrabban használt kötőszó.

I. A rendkívül változatos kötőszórendszer áttekintésére legcélszerűbbnek találjuk, ha a bevezetésünkben adott felosztás szerint haladunk, kezdvén a mikor? (*kogda?*) kérdésre felelő mellékmondatokkal.

A leggyakoribb típusok áttekintése:

	It+it	It it-ban	Ip+ip	Ip it-on belül	Ip it-on kívül
Ei:	→	→	→	→	→
Eli:			→	→	→
Ui:			→	→	→

1. Teljes *ei*-et fejez ki a *meždu tem kak, togda kak, kak, v to vremja kak, v te dni kak, v tu minutu kak* stb. (miközben, mialatt, míg stb.) A teljes *ei* kifejezésére itt is F van mind a fő-, mind a mellékmondatban (F—F, →). Pl. *Meždu tem kak mať so slezami gotovila vse, čto nužno k zavtraku, otec otdaval svoi prikazanija.* (Gog.) *Ona Alekseja ešče ne videla, meždu tem kak vse molodye sosedki toľko o nem govorili.* (Puskin) *I v tu minutu, kak ona govorila, ej samoj kazalos', čto ona videla to, čto govorila.* (L. Tolst.) *V to vremja kak Petrogradskij Voennorevoljucionnyj komitet prinimal vse mery k zaščite goroda so storony Gatčiny, mjatežniki gotovili predatel'skij udar v samom Petrograde.*

Az *ei* ismétlődés kifejezésére (F—F, →) szolgálnak a következő formák: *každyj raz kak (kogda), vsjakij raz kak (kogda), v tech slučajach kak, v te dni kak* (valahányszor; amikor csak; mindig, ha). Pl. *Každyj raz kak uspechi Sovetskogo Sojuza stanovjatsja naibolee oščuťtivy, kapitalisty starajutsja priumen'sit eti dostiženija.*

Tekintve, hogy a *kak* kötőszó (miként a *kogda* is) általános, jelenthetnek ugyanebben a formában *eli*-t is. A *každyj (vsjakij) raz kak* csak az ismétlődést jelzi, az *ei* és *eli* eldöntése ilyen esetben a szereplő igék jelentésének logikai sorrendjétől függ. Pl. *Eta istorija prodolžalas' vsjakij raz, kak priezžal Azamat.* (Lerm.) (*eli*, →)

Ugyanezekkel a kötőszavakkal lehet részleges *ei* is, de akkor az az aspektusok B—F vagy F—B formát öltönek (→). Így a *meždu tem kak*, a *v to vremja kak* kötőszavas mellékmondatokban B aspektus van (→). *On ustal i podrog, meždu tem on iskal naš dom. V to vremja, kak ona govorila, ja podnjaj glaza.* (Grin.)

A *togda kak, kak* kötőszavas mellékmondatoknál pedig magába a mellékmondatba kerül a B aspektus, a főmondatba az F ($\overline{-\circ\rightarrow}$). Pl. *Na dvore bylo ešče temno, kak Adrijana razbudili.* (Puskin). *Peli petuchi i bylo uže svetlo, kak dostigli oni Žadrina.* (Puskin). *Vody ne bylo ni kapli, kak my poechali.* (Arsen'ev).

2. A *mikor?* kérdésre felelő előidejűséget a következő kötőszavakkal fejezik ki az orosz időhatározói mellékmondatok és főmondataik között:

a) *posle togo kak, čerez (den') kak, kak* (miután; amint; (egy nap) múlva, hogy). A szemléletmód mind a fő-, mind a mellékmondatban B–B, mint az *eu* általános kifejezője. Az egymásutániságon belül azonban az *eli*-et nem az aspektuspárok, nem csak a logikai sorrend biztosítja, hanem (a magában álló *kak* kivételével) maguk a meghatározott kötőszavak pontosan rögzítik.

Tehát: B–B, itt csak $\overline{-\circ\rightarrow}$ lehet. Pl. *Razošlis' po domam posle togo, kak otrjad ostanovilsja v centre goroda i stal razmeščatsja po kvartiram.* (N. Osztr.) *Dar'ja okončatel'no razveselilas' posle togo, kak s polja prišla Dunjaša.* (Šol.) *Čerez den' kak ja priechal, ja vstretil svoego druga. Kak nastupili dolgie dni i teplye belye noči, vozduch napolnilsja ivovoj beloju pušicej.* (Bianki)

Előfordul néha előidejűség az egyébként *ei*-et kifejező *v to vremja kak* kötőszóval is, de akkor a B–B aspektuspár biztosítja az előidejűséget. Pl. *V to vremja kak tovarišč moj ostanovilsja, mel'knula pered moimi glazami boľsaja babočka.* (Arsenev). *V to vremja kak ja vzdremnul, vzošla luna i broсила skvoz' neplotnye tuči svoj cholodnyj jarkij svet.* (L. Tolst.)

b) Külön csoportot alkotnak az ún. közvetlen vagy érintkező előidejűséget kifejező kötőszavak: *tolko kak, kak tolko, tolko čto, tolko liš', liš' tolko, edva (kak), edva tolko, edva liš', liš', čuť, čuť tolko, tak* – *kak* (mihelyt; alig; alighogy).

Ezekkel a kötőszavakkal azt fejezzük ki, hogy a mellékmondat cselekvése után közvetlen, azonnal következik a főmondat cselekvése. Ezt a speciális jelentésárnyalatot a kötőszavak fejezik ki. Ezt jelölésünkben is kifejezésre lehetne juttatni (*eli*: B–B, $\overline{-\circ\rightarrow}|\overline{-\circ\rightarrow}$), de felesleges szaporítani a jelek számát. A közönséges *eli*. jele teljesen megfelel.

Példák: *Edva ja vošel v komnatu, kak zazvonil telefon. Edva jarkoe solnce vyšlo iz za gory i stalo osveščat dolinu, volnistye oblaka tumana rassejalis'.* (L. Tolst.) *Ja rano vstal, ne dolgi byli sbory, ja vyšel v puť, čuť zanjalas'.* (Nekr.) *Tolko my uspeli otdochnut i otobedať, kak uslyšali ružejnnye vystrely.* (Puškin). *Liš' tolko podsochla zemlja, v kolchoze načalis' raboty. Kak tolko vdol' dorogi skol'znuli pervye luči solnca, na past'bu povelili korov.* (Antonov). *Tolko čto Nataša končila peť, ona podošla k nemu i sprošila, kak emu nraivsja ee golos.* (L. Tolst.) *Liš' tolko on pridet, ja emu skažu. A kak uvidela v knižkach kartinki, tak na glaza navernulis' slezinki.* (Nekr.)

Ha ezekben az előidejű mondatokban ismétlődés van, akkor — mint már a *kogda*-nál is láttuk — az aspektuspár nem B—B, hanem F—F ($_ _ \rightarrow _ _ \rightarrow$). A magyarban ilyenkor a kötőszó: *valahányszor*, *akárhányszor* és a főmondatban *mindig* határozószó állhat.

Például: *Zina, kak toľko sadilas' v mašinu, načinala neutomno govorit'. (V. Koževnikov). No toľko izčezali samolety, vse vnov' vozvraščalis' na svoi mesta. (Fad.) Kak toľko Katjuša vchodila v komnatu, ili daže izdaleka Nechljudov videl ee belyj fartuk, tak vse dlja nego... stanovilos' interesnee, veselee, značitel'nee. (L. Tolst.)*

Az is lehetséges, hogy csak a főmondatban van ismétlődő cselekvés (eli: F—B, $_ _ \rightarrow _ _ \rightarrow$). Pl. *Grigorij v pervye dni, kak toľko poselilsja v imenii, s Aksin'ej často byval u molodogo chozjaina. (Šol.) Posle togo kak pojavilsja marksizm, každaja iz velikich epoch vsemirnoj istorii prinoslila emu novye potvrzdenija i novye triumfy.*

A kötőszó ezekben a világos kötőszavú mondatok kapcsolásában biztosítja az *eli*-et, az aspektusokkal az árnyalatát (*podvidy*) lehet színezni. Ugyanannak a mondatnak így például aspektuspárt cserélve más lesz az értelme: *Kak toľko ja vošel v komnatu, Asja sprjatalas' za škaľ. (B—B, $_ _ \rightarrow _ _ \rightarrow$ egyszeri). Kak toľko ja vchodil v komnatu, Asja prjatalas' za škaľ. (F—F, $_ _ \rightarrow _ _ \rightarrow$ ismétlődő).* Így általában az előidejű mellékmondatok főmondataiban lehetnek tartós cselekvést kifejező F alakok is. Pl. *Kak toľko Aleksej zakryl glaza, načinali mel'kát pered nim to jasnye, to ele vydeljajuščiesja iz mgly znakomye obrazy. (Polev.) (F—B, $_ _ \rightarrow _ _ \rightarrow$) Posle togo kak pervye trudnosti byli preodoleny, oni uspešno rabotali na strojke. (F—B, $_ _ \rightarrow _ _ \rightarrow$)*

c) Érdekes típusa az orosz előidejű időhatározói mellékmondatoknak az, amelyben az időbeli viszonyokat átszővi az egybevetett, szembeállított cselekvések közül az egyiknek a kiemelt gyorsasága, intenzitása, váratlan, idő előtti jellege. Csak bizonyos lexikai csoport szavaira vonatkozik ez a meghatározott struktúrával rendelkező (az első rész tagadó, a második állító felépítésű) típus. Ez a csoport a következő:

ne uspel... k a k = még arra sem volt ideje, hogy... , amikor már
ne prošlo... kak = még... sem telt el, amikor már
ešče ne... kak = még nem is... amikor már

Pl. *Ne uspel on otvorit' dver', ka za nim prišli. (Džigurda). Krestjanin achnuť ne uspel, kak na nego medveď našel. (Kryl.) Ne prošlo i desjati minut, kak na konce ploščadi pokazalsja tot, kogo my ožidali. (Lerm.) Ne uspel ja otdochnuť, kak nužno bylo sledovat' daľše. Ne prošlo i desjati minut, kak vse motociklisty vnov' seli na mašiny i pomčalis' v gorod. (Fad.)*

Néha a *kak* kötőszó után *vdrug* határozószót is találunk, amely a második mondat cselekvésének váratlanságát, motívatlanságát hang-

súlyozza, de nem olvad egybe a *kogda*-val, attól függetlenül megőrzi lexikai jelentését. A váratlanságot már nélküle is kifejezi a speciális konstrukció, amely egymást szinte kiegészíti. Éppen ezért a *vdrug* a *kak*-tól távolabb is lehet. Pl. *No P'er ne uspel dogovorit' etich slov, kak s trech storon vdrug napali na nego.* (L. Tolst.)

E típus időviszonyának a megállapításánál, amelynek nehézségére az orosz nyelvtanok is rámutatnak,* az a döntő, hogy végeredményben az időpontnak felfogott mellékmondati cselekvés előbb befejeződik, mint az ugyancsak időpontnak érzékelt főmondaté; tehát előidejűség. Előidejűségét mutatja az is, hogy minden ilyen mondat főmondati részből utóidejű mellékmondatot lehet szerkeszteni a mellékmondatnak főmondattá tétele mellett: *Ne uspel ja otdochnut', kak nužno bylo sledovat dal'se* jelentése ugyanaz, mint *Pered tem ja uspel otdochnut', nužno bylo sledovat dal'se.*

Még komplikáltabbnak látszik e típus azért is, mert a mellékmondatában néha lehet F alak is. *Ne prošlo i polučasa s ego priezda, kak už on s samoj otkryvennosťju rasskazyval mne svoju žizn'.* (Turg.) (elí: B—F, $\xrightarrow{\quad} \overset{-\circ}{\rightarrow}$)

d) Az előbbi típusban tárgyalt váratlanságot ki lehet fejezni a *kak vdrug* összetett kötőszóval is. Ebben a mondattípusban az összetett kötőszó teljesen egybeolvadt, egymástól el nem választható. Másrészt viszont az összekapcsolt mondatok között itt nincs meg az a szoros, ellentétben alapuló egybefonódottság, egymásra hatás. Itt a fő- és mellékmondat önállóbbak, jobban elkülönülnek. Pl.: *My očen' ispagalis', kak vdrug obnaruzilas' neispravnosť pribora.* (B—B, $\xrightarrow{\quad} \overset{-\circ}{\rightarrow}$)

E kötőszóval összekapcsolt mondatok önállóságát mutatja éppen az is, hogy a *ne uspel ... kak* típustól eltérőleg nemcsak előidejűség lehetséges a mondatok között, hanem találkozhatunk részleges egyidejűséggel is. Pl. *Ja sidel, progruzennyj v glubokuju zadumčivosť, kak vdrug Savellič prerval moi razmyšlenija.* (Puskin) (r. ei: F—B, $\xrightarrow{\quad} \overset{-\circ}{\rightarrow}$). *My uže podchodili k nim, kak vdrug vperedi nas melknula ženskaja figura.* (Turg.) (r. ei: F—B, $\xrightarrow{\quad} \overset{-\circ}{\rightarrow}$). Sőt előfordulhat utóidejűség is: *Toľko uspeli my pribyt' na mesto, kak vdrug nebo osvetilos' ... i my uslyšali gluchoj vzryv.* (Puskin) *My uže sobralis', kak vdrug s nami slučilos' dovol'no neprijatnoe proisšestvie.* (Turg.) (B—B, $\overset{-\circ}{\rightarrow} \xrightarrow{\quad}$).

A *kak vdrug* kötőszónak tehát nincsen időviszonyt rögzítő jelentése, nemcsak előidejű mellékmondatokat kapcsolhat a főmondathoz. Mindössze csak a váratlanságot kifejező modális értéke van. Az idő-

* Jegyzet. A „*ne prošlo ... kak, ne uspel ... kak*” stb. típusú mondatokkal kapcsolatban az orosz akadémiai nyelvten felfogása az, hogy itt az összekapcsolt mondatok nem alárendelően összetettek, hanem közelebb állanak a mellérendelően összetettekhez. Ugyanakkor a nem orosz anyanyelvűek számára készült nyelvkönyvek ismét az időhatározói mellékmondatok között tárgyalják. Ugyanitt tárgyalja *Galkina—Fedoruk* is. Sőt legújabban a *Finkel—Baženov*-féle nyelvten is, de olyképpen, hogy bennük a főmondatot a formailag mellékmondat képviseli, mert ennek az idejét határozza meg a formailag főmondat a maga pontos időmeghatározásával. A vita eldöntésének igénye nélkül mi az általánosabb felfogást követtük.

viszonyt mellette az aspektuspárok, jellegzetes határozószavak, esetleg a jelentések logikai sorrendje biztosítja.

3. Vannak végül a *mikor?* kérdésre felelő határozott kötőszavak között olyanok is, amelyek utóidejűséget fejeznek ki. Ezekre különösen szükség van, mert a fő- és mellékmondatban levő B (B—B) csak az egymásutánt fejez ki, az utóidejűséget, amiként az általános jelentésű *kogda-nál* láttuk, vagy a cselekvések logikai sorrendje, vagy a főmondatba kitett *uže* szócska biztosította. E határozott kötőszók azonban világossá teszik az egymásutánosság utóidejű jellegét. Ilyen határozott kötőszavak: *pered tem kak, prežde čem, ran'se čem* (mielőtt). Pl. *Prežde čem temnelo, ja byl uže doma. Levin uechal na pokos, prežde čem Sergej Ivanovič uspel odetsja i vojti v stolovuju.* (L. Tolst.) *Prežde čem budem dratsja, vy izvolte pokazat mne, kak nado streljat.* (Čechov) *Stroitelstvo gidrostanicii zakončilos', ran'se čem predpolagali. Pered tem, kak my priechali v gorod, nastupila bezoblačnaja teplaja noč.* (B—B, $\overset{-\circ}{\rightarrow} \rightarrow -\circ \rightarrow$).

Érdekes sajátysága e mellékmondatoknak, hogy a határozott igei állítmány helyett lehet bennük főnévi igenév is. Pl. *Prežde čem napečatať etu staťju, nužno proverit' vse fakty. Prežde čem vyvesti pervuju bukvu, Van'ka puglivo ugljanulsja na dveri i okna.* (Čechov) *Prežde čem prinjat' eto predloženie, on posovetovalsja s tovariščami.*

Minthogy a kötőszó biztosítja az utóidejűséget, a szemléletformákat fel lehet használni a tartósság, az ismétlődés és a közvetlen befejezés előttiség kifejezésére is. Pl. *My dolgo bluzhdali v lesu, prežde čem vyšli na dorogu.* (F—B, $\overset{\rightarrow}{\rightarrow} \rightarrow -\circ \rightarrow$) *Prežde čem oni dobralis' do dorogi, im navstreču bežali ljudi.* (Panova) (F—B, $\overset{\rightarrow}{\rightarrow} \rightarrow -\circ \rightarrow$) *Pered tem kak uezđat' iz doma, Vronskij zašel k nej.* (L. Tolst.) (B—F, $\overset{-\circ}{\rightarrow} \rightarrow -\circ$) *Pili ego (čaj) pered tem, kak stavit' palatku, potom pili posle togo, kak ona byla postavlena.* (Arsen'ev) (ui: F—F + eli: F—B, $\overset{\rightarrow}{\rightarrow} \rightarrow + -\circ \rightarrow \rightarrow$)

4. Végül még pár olyan időhatározói eredetű kötőszót kell megemlítenünk, amelyek ma már szinte annyira elveszítették időhatározói jellegüket, hogy az orosz nyelvtanok legtöbbször nem is az időhatározói mellékmondatoknál tárgyalják őket. Ilyen elsősorban a *kogda?* kérdésre felelő teljes egyidejűségben álló kötőszó: *v to vremja kak.* Legtöbbször nem annyira időmeghatározásra, mint inkább bizonyos, a főmondat és a mellékmondat között levő ellentét kifejezésére szolgál (amikor — ugyanakkor; míg — addig), úgyhogy egy ilyen mondatpár inkább a mellérendelően összetett ellentétes mondatokhoz (*složnoepredloženie s protivitel'nymi-sopostavitel'nymi sojuzami*) áll közelebb. Pl. *V to vremja kak na odnoj storone zemnogo šara polja i lesa proščajutsja s poslednimi lučami solnca, na drugoj storone zarja uže predveščает ego pojavlenie.* (Iljin) *V to vremja kak v Moskve ešče moroz i sneg, u nas na rodine rascvetajut pervye cvety.* (F—F, $\overset{\rightarrow}{\rightarrow} \rightarrow$)

Nem egyszer hasonló jelenség tapasztalható a *togda, kak, meždu tem kak* kötőszavas mondatoknál is.

A *po mere togo kak* (annak arányában — amint; minél inkább — annál) kötőszó pedig olyan egyidejűséget jelöl (állandóan F—F alakkal), amelyben a két cselekvés párhuzamosan egyforma arányban halad a befejezés felé, de oda nem ér el. A párhuzamos fokozatosság, mely a két mondat cselekvésében kifejezésre jut, itt is annyira előtérbe kerül, hogy ez is szinte elvesztette időhatározói értelmét, és közelebb áll a *tem — čem* (minél — annál) kötőszavas ellentétes-szembeállító mondatokhoz (*s pridatočnymi sopostavitel'nymi*). A legtöbb orosz nyelvten itt tárgyalja.* *Po mere togo kak plamja razlivalos' po nebu, sineva morja stanovilaš vse glubže i choložnee.* (Kor.) *Po mere togo kak rabota približalas' k koncu, my ešče bolee uvlekalis' eju.* (F—F, $\rightarrow\overset{-}{\circ}$)

Talán itt célszerű arról is szólni, hogy akadnak egyéb időhatározói kötőszavas mondatok, amelyek csak látszólag időhatározói mellékmondatok, de közelebbi elemzés azonnal elárulja, hogy tárgyi, jelzői stb. mellékmondatokról van szó. Pl. *Priroda nachodilas' ešče v tom sostojanii pokoja, kogda vse dremljet, i naslaždaetsja predrassvetnym otdyhom.* (Arsen'ev) (Jelzői mm.) *My s neterpeniem ždali, kogda nam priletjat starye znakomye skvorcy.* (Kuprin) (Tárgyi mm.)

Mindezzel szemben viszont találunk a *mikor?* kérdésre felelő tagmondatokat kötés nélküli összetett mondatokban is. Ezeket azonban könnyű megismerni, mert tipikusan kialakult struktúrájuk van. Az előlálló tagmondat mutatja a második tagmondat állítmányában kifejezett cselekvés idejét. A beszédben pedig különleges intonációjuk van: az első rész emelkedő tónust, a második rész ereszkedőt mutat, köztük szünet van. Ezek a mondatok mind előidejűek, (B—B, $\rightarrow\overset{-}{\circ}$) Pl. *Pridet leto — poedu na jug. Nastupili choložy — pticy uleteli. Nastanet utro — dvinemsja v puš.*

Itt a kialakult struktúra: a prepozitív mellékmondathelyzet, a tipikus intonáció mindenképpen biztosítja magában is az előidejűséget, az aspektusok időviszonyt rögzítő szerepe felszabadul, s az alaphelyzet B—B helyett találunk másokat is. Pl. *Idet napravo — pesn' zavodit, Nalevo — skazku govorit.* (Puskin.) *Les rubjat — ščepki letjat.* (Ismétlődés: F—F, $\rightarrow\overset{-}{\circ}$) *Vypadet sneg — budem kašsja na sankach.* (F—B, az F tartósságot jelöl: $\rightarrow\overset{-}{\circ}$)*

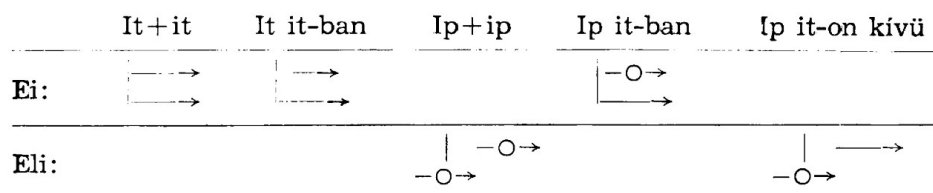
II. Az irányhármasság szerint ezek után a *mióta?* kérdésre felelő

* *Jegyzet.* Magyarban ezt inkább hasonlító fokhatározói (arányosító) mellékmondathelyzetnek nevezik. (MMNyR II. 380.)

* *Jegyzet.* Az orosz nyelvészeti irodalomban a kötőszó nélküli alárendelt mondatok kérdésében nincs egységes álláspont. Az akadémiai nyelvten (1954) létezését tagadja, csak kötőszó nélküli összetett mondatokat ismer el. *Já. A. Sprinčak* (1964) és vele együtt a nyelvészek egy része támadva az akadémiai nyelvten álláspontját, mellettük van. Vannak középúton járók is (pl. *Finkel—Baženov*, 1965), akik a *predloženiya približajuščiesja k složnopodčinenijem* kifejezést használják erre a jelenségre. Mi anélkül, hogy e kérdésben végleges álláspontot foglalnánk, a magyar nyelvi, valamint az angol, francia és német nyelvtanítási terminológiával való összhang kedvéért megjegyezzük, hogy az említett nyelvekben ilyenkor kötőszó nélküli alárendelően összetett mondatokról beszélnek.

időhatározói kötőszavak következnek. Érdekes vonása ennek a kötőszócsoportnak, hogy az általuk kifejezett mellékmondatok és főmondataik között csak egyidejűség és előidejűség lehetséges, mert a főmondat cselekvését a mellékmondat cselekvése korlátozza. A főmondat cselekvésének ideje ugyanis nem lehet a mellékmondat F cselekvésének időtartama, vagy B cselekvésének időpontja előtt. Tehát a mellékmondat cselekvése előtt nem lehet cselekvés (csak vele egyidőben vagy utána), s maga nem lehet utóidejű.

Legjobban eligazít a rajzos vázlat:

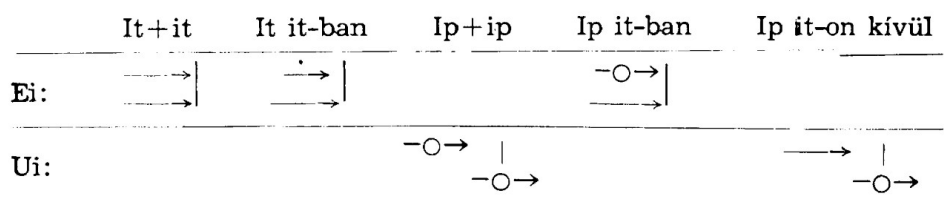
Ilyen kötőszavak: *s tech por kak, s togo vremeni kak, s togo dnja kak, s togo raza kak* (amióta).

Példák: *Plač', Russkaja zemlja! No i gordis'. S tech por, kak ty stoiš' pod nebesami, Takogo syna ne roždala ty.* (Nekr.) (t. ei: F-F,

→) *Promčalos' mnogo, mnogo dnej S tech por, kak junaja Tatjana I s nej Onegin v smutnom sne Javilsja v pervye mne.* (Puškin) (eli: B-B, -○→ -○→) *S togo dnja kak uvidela Pečorina, on často ej grezilsja vo sne.* (Lerm.) (eli: F-B, -○→ →) *C tech por kak ja živu v etom gorode, ja zakončil universitet.* (r. ei: B-F, | -○→)

III. Ugyanígy egy oldalról való időbeli korlátozottság található a *meddig?* (*do kakich por?*), *mennyi ideig?* (*kak dolgo?*), kérdésre felelő kötőszavakkal összekapcsolt mondatok között. A főmondat cselekvését korlátozza a mellékmondat cselekvése, mégpedig úgy, hogy a főmondat cselekvése nem lehet a mellékmondat F cselekvésének időtartama vagy B cselekvésének időpontja után. Vagyis a mellékmondat cselekvése után nem lehet cselekvés (csak vele egyidőben vagy előtte), s maga nem lehet előidejű.

Rajzos vázlatban ábrázolva e lehetőségeket:

A kötőszavak: *poka, do tech por poka ne, do toj pory poka ne, poka ne, do togo kak* (ameddig; míg; addig – amíg nem) *Do togo kak*

načali sobiraťsja gosti, my vse priveli porjadok. (ui: B-B, $\overset{-\circ}{\rightarrow} \overset{!}{-\circ} \rightarrow$)
 Oni govorili do pory, poka ne kelejnik prines samovar. (Gork.) (ui: F-B, $\overset{!}{-\circ} \rightarrow$) Poka eto proischodilo, vse stojali kak skovannye.
 (Grin.) (t. ei: F-F, $\overset{!}{-\circ} \rightarrow$) Poka šel dozd', my sideli doma. (t. ei: F-F $\overset{!}{-\circ} \rightarrow$) Komsomoľcy do tech por ne primutsja za svoi ogorody, poka polnost'ju ne zakončat na kolchoznych poljach vesennij sev. (Voronin) (ui: B-B, $\overset{-\circ}{\rightarrow} \overset{!}{-\circ} \rightarrow$) Poka on pel, kōt Vus'ka vse žarkoe s/el. (Kryl.) Pokuda naš novyj chozjajin stavil samovar, my pošli osmatrivať dvor. (Uspenskij) (r. ei: B-F, $\overset{-\circ}{\rightarrow} \overset{!}{-\circ} \rightarrow$) Ja prodolžala svoje delo, poka vy ne vzjali Char'kova (B. Polev.) (ui: F-B, $\overset{!}{-\circ} \rightarrow$)

Ezeknél a kötőszavaknál a *poka* kötőszó *ei*-et jelöl és utána F alak van, a *poka ne* pedig határvető értelemmel *ui*-t jelöl B alakkal. Pl. *My sideli doma, poka šel dozd'*. (ei: F-F, $\overset{!}{-\circ} \rightarrow$) *My sideli doma, poka ne koñcilsja dozd'*. (ui: F-B, $\overset{!}{-\circ} \rightarrow$) A mai orosz irodalmi nyelvben azonban előfordul, hogy a *poka*-t is használják *poka ne* értelemben, de akkor természetesen B alak van utána. Pl. *My dolgo ždali, poka oficiant podošel k nam i podal menju*. (ui: F-B, $\overset{!}{-\circ} \rightarrow$)

Minthogy a *poka*-t jelentésben szinte egynek érezzük a *meždu temel*, a *do togo kak*-ot a *pered tem kak*-kal, a nyelvtanok általában ezekkel együtt szokták őket tárgyalni.

**

Tömören összefoglalva a tapasztalt szabályszerűségeket, megállapíthatjuk, hogy azok tovább is azonosask a *kogda*-kötőszónál kialakultakkal, csak itt az időviszonyok világosabbak és jobban árnyalhatók.

Főszabály: Teljes *ei*-et jelöl F-F, *eu*-et B-B vagy F-F (ismétlődő).

Részletszabályok: a) Részleges *ei*-et jelent B-F vagy F-B.

b) *Ui*-et az *eli*-től a jelentések logikai sorrendje vagy a főmondatban levő *uže* különbözteti meg. (*uže* B-B).

c) *Eli*-nél és *ui*-nél a főmondatban előfordulhat tartós F is (F-B).

**

Mindebből az eléggé gazdag és nem egészen egyszerű anyagból, melynek ilyen részletes ismerete a tanár számára elengedhetetlen, mennyit tanítsunk meg a tanulók számára és hogyan?

Az anyagból elsősorban az azonos alanyú több állítmányú egyszerű mondatok, a mellérendelően összetett (főleg kapcsolatos, ellentétes) mondatok állítmányai, továbbá az egymással összefüggő egymás mellett vagy közelében levő önálló mondatok (elbeszélés) állítmányai között

levő időviszonyok megállapítását kell gyakorolni mint bevezető alapot. Utána a gyakoriságuk miatt nélkülözhetetlen *kogda*-val kapcsolatos időviszonyokat, majd végül a határozott kötőszavas időhatározói mellékmondatok közül a legfontosabbakat (*meždu tem kak, poka, posle togo kak, edva, pered tem kak, prežde čem*) kell megtanítanunk.

A tanítás hogyanjára vonatkozólag úgy látjuk, hogy közönséges nyelvtani magyarázattal eredményesen nem végezhetjük el. Ezt a komplikált, szövevényes szabályszerűséget csak olyanszerű eljárásokkal tudjuk egyrészt a legvilágosabban megértetni, másfelől a bevéstést a készség fokáig legjobban megközelíteni, amelyek azonosak, vagy igen közel állnak a korszerű nyelvtanításban mindinkább tért hódító ún. strukturális elemzési módszerekhez. (Ez eljárások elméleti részére vonatkozólag vö. *Ferenczy Gy. Orosz nyelvtani tananyagtervezés a strukturális elemzés alapján. A korszerű nyelvtanítás kérdései.* Bp. 1965.)

1. Legelső feladatunk tehát a szövegösszefüggésben levő állítmányok időviszonyainak a megállapítása és gyakorlása. (Az anyagot hozzá lehetőleg az általános iskolai 8. o., a gimnáziumi 1. és 2. o. orosz nyelvkönyvekből vesszük.)

Könnyebb megértés szempontjából nagy segítség lesz, ha az időviszony és az aspektusformák kapcsolatát feltüntető rajzos modelleket (sémákat) készítünk. Legelőször célszerű két egymással ellentétes formát venni:

Ei (F—F)	Eu (B—B)
1. $\xrightarrow{\quad}$ 2. $\xrightarrow{\quad}$	1. $-\circ\rightarrow$ 2. $-\circ\rightarrow$
<i>Maľčik stojal pered Gor'kim, i široko ulybalsja. Saša űel vperedi, a babuška szadi nesla ego sumku. Rebjata teper' uže kačali golovami, no molčali.</i>	<i>Odnaždy barin zabolet, i velel sluge pojti k vraču. Gor'kij pročital zapisku i podošel k oknu. Ja vas snimu, i ujdu srazu. A. Maksimovič vzjal v ruki gazetę, i poslušno sel.</i>

A következő célszerű összeállítás a teljes *ei* és az ismétlődő *eu* szembeállítás.

T. <i>ei</i> (F—F)	Ism. <i>eu</i> (F—F)
1. $\xrightarrow{\quad}$ 2. $\xrightarrow{\quad}$	1. $\text{---}\rightarrow$ 2. $\text{---}\rightarrow$
<i>On byl krasnyj kak rak, i vežljivo govoril „Razrešite priglasit' vas na val's!” Maľ gotovil obed. Tanja pomogala ej. Passažiry sami brali bilety i platili za nich.</i>	<i>Mnogo raz rešal Ištvan eto sdelaf, i vsetaki každyj raz otstupal. Každyj den' kolchozniki privozili v gorod jabloki, gruši, ogurcy, kar- tofel. Mnogo fruktov i ovoščeј by- lo na kolchoznom bazare.</i>

Külön fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogyha a teljes *ei* jelen időben jelentkezik, az mindig ismétlődőt jelent a múlt idejű teljes *ei*-gel szemben.

<p>T. <i>ei</i> (F–F múlt)</p> <p>1. \longrightarrow</p> <p>2. \longrightarrow</p> <p><i>Mať gotovila obed.</i> <i>Tanja pomogala ej.</i> <i>Passažiry sami brali biletu, i platili za nich.</i></p>	<p>Ism. t. <i>ei</i> (F–F jelen)</p> <p>1. \dashrightarrow</p> <p>2. \dashrightarrow</p> <p><i>Mať gotovit obed.</i> <i>Tanja pomogaet ej (vsegda).</i> <i>Passažiry sami berut biletu i platjat za nich (vsegda).</i></p>
--	--

Nagyon fontos, hogy megértessük és gyakoroljuk a teljes *ei* és a részleges *ei* közötti különbséget is.

<p>T. <i>ei</i> (F–F)</p> <p>1. \longrightarrow</p> <p>2. \longrightarrow</p> <p><i>Vesnoj my kopali i sejali kartofel.</i> <i>Vengerskie gosti govorili po-russki.</i> <i>Sovetskie pionery ponimali ich.</i> <i>Maľčiki igrali v mjač, a devuški ležali na solnce.</i></p>	<p>R. <i>ei</i> (F–B vagy B–F)</p> <p>1. \longrightarrow \dashrightarrow</p> <p>2. \dashrightarrow vagy \longrightarrow</p> <p><i>A. Maksimovič sidel u okna.</i> <i>S ulicy kto-to brosíl zapisku.</i> <i>On podošel k oknu. Na trotuare stojal maľčik.</i> <i>Tjanuť nikomu ne chotelos'. I tut k nam podošel nevysokij čelovek.</i></p>
---	---

Ezek után tisztázhatunk olyan eseteket is, amikor az *eu*-ban különböző aspektusok állanak. Itt ügyeljünk arra is, és mutassunk rá arra is, hogy az ilyen eseteket a részleges *ei*-től a cselekvések logikai egymásutánja különbözteti meg.

<p><i>Eu</i> (F–B)</p> <p>1. \longrightarrow 2. \dashrightarrow</p> <p><i>Snačala my katalis' s gory, a potom rešili sdelat' poezd.</i> <i>Deti dolgo sideli v parke, potom oni pošli domoj.</i></p>	<p><i>Eu</i> (B–F)</p> <p>1. \dashrightarrow 2. \longrightarrow</p> <p><i>Deti okružili ego i zadavali emu voprosy.</i> <i>Medvedi prišli domoj i choteli obedat'.</i></p>
--	--

Nem lesz nehéz megértetnünk, hogy a *Pionery vošli v vokzal. S nimi šel i ucitel'* mondatokban szereplő állítmányok esetében e két mondat közötti időviszony nem lehet \dashrightarrow \longrightarrow , hanem csak \dashrightarrow \dashrightarrow . Viszont *Rebjata v škole pribežali, i razgovarivali so mnoj* nem lehet \dashrightarrow \dashrightarrow , csak \dashrightarrow \longrightarrow .

2. Miután így megismertettük a tanulókat a szövegösszefüggésben (elbeszélésben) levő állítmányok időviszonyváltozataival, és a modelleken jól begyakoroltuk őket, célszerű olyan gyakorlást végezni, amelyben ezek a különféle időviszonyárnyalatok *v e g y e s e n* fordulnak elő. Erre különösen a tankönyvek rövid elbeszélései alkalmasak. Természe-

tesen a jelen időben fogalmazott mondatokat („történeti jelen” = praesens historicum) ilyenkor megfelelő múlt időben kell a tanulók elé tárni. Erre jó példát mutathatunk a „*Kak Ilič katal nas na sankach*” c. olvasmányból. Egészen változatos időviszonyformákat írhatunk ki belőle. Most a feladat fordított. Nem megadott rajzos aspektus modellre kell mondatokat szerkeszteni, hanem megadott mondatoknak kell megállapítani a modelljét. Pl.

Feladat:	Megoldás:
<i>V zimnij den' deti katalis' na sankach okolo Kremlja. K nim podošel nevysokij človek.</i>	r. ei: (F–B), $\begin{array}{c} \text{---} \rightarrow \\ -\text{O} \rightarrow \end{array}$
<i>Deti okružili ego i zadavali emu vo-prosy.</i>	eu: (B–F), $\begin{array}{c} -\text{O} \rightarrow \quad \text{---} \rightarrow \end{array}$
<i>S načala my katalis' c gory, a potom re-šili sdelat' poezd.</i>	eu: (F–B), $\begin{array}{c} \text{---} \rightarrow \quad -\text{O} \rightarrow \end{array}$
<i>On sel na skamejku. A potom predložil: „Davajte-ka snova sdelaem poezd!”</i>	eu: (B–B), $\begin{array}{c} -\text{O} \rightarrow \quad -\text{O} \rightarrow \end{array}$
<i>Bystro ustal V. Ilič, my ved' ne znali, čto on ne zdorov.</i>	r. ei (B–F), $\begin{array}{c} -\text{O} \rightarrow \\ \text{---} \rightarrow \end{array}$

Ilyen módon lehet már az általános iskola 8. osztályának a tanulóival is megismertetni az időviszonykifejezésnek ezt az egyszerűbb, de alapvető formáját. Úgyesen szerkesztett, változatos, a tanult anyagban előfordult mondatokkal hamarosan megértik a lényegét és szerkeszteni is tudnak megadott rajzos modellekre újabbakat. Sőt év végén már maguk is meg tudják állapítani, fel tudják vázolni a szövegösszefüggésben levő egymással érintkező állítmányok között levő időviszonyt. Miközben ezt gyakorolják, ugyanakkor a F és B szemlélet közötti különbségre is mindinkább rájönnek, érezvén a F alak *időtartamos* tulajdonosságát, ugyanakkor a B alak *időponton* át megközelíthető lényegét; megértik, hogy egyidőben lehet egymással szemben párhuzamosan két időtartam, vagy lehet egyidőben az időtartamban történő másik időpont is. Azt is el tudják képzelni, hogy egymás után lehetséges két időpont, vagy időtartam után következhetik időpont is és fordítva. Ha ezt el tudjuk érni az általános iskolában, olyan alapot viszünk a gimnáziumba, amely alapra aztán könnyen felépíthetők az időhatározói mellékmondatok és főmondataik között fellépő különböző időviszony megismertetése és megértése.

3. A gimnázium 1. osztály számára a következő lépés, hogy ugyancsak strukturális elemzési módszerrel közelítsük meg a rendkívül gyakori *kogda* kötőszavas időhatározói mondatok különböző szemléletformákban való felépítését. Nagyon fontos e munkában, hogy kellőképpen kidomborítsuk: az időviszonyokat nem a *kogda* kötőszó, hanem az állítmánypárok szemléletformái határozzák meg. Ebben is nagy segít-

ségünkre lesznek a rajzban megadott és az általános iskolában már részben megismert aspektus-struktúrák. Az anyagot az új gimnázium 1. osztályos kitűnő orosz nyelvkönyvből vesszük.

Év elején felelevenítjük az aspektus struktúrák rajzos modelljeit, olyan formán, hogy egyrészt megadott szövegeknek rajzoljuk meg aspektusszerkezetüket, másrészt pedig a modelleknek kerestetünk megfelelő mondatokat a legutóbb tárgyalt módon.

Pl. <i>Vošel učitel, rebjata vstali.</i>	eu: (B–B),	$-\circ \rightarrow$	$-\circ \rightarrow$
<i>Vse vyšli iz klassa. Na peremene chodili ili stojali.</i>	eu: (B–F),	$-\circ \rightarrow$	\longrightarrow
<i>Letom ja otdychal v pionerskom lagere. Pogoda byla chorošaja.</i>	t. ei: (F–F),	\longrightarrow	\longrightarrow
<i>U menja nemnogo bolela noga, i ja pošel k vraču.</i>	r. ei: (F–B),	\longrightarrow	$-\circ \rightarrow$

Fordítva is:

eu: (B–B), $-\circ \rightarrow$ $-\circ \rightarrow$

*Vse vyšli iz klassa. Na peremene chodili
Brat pokažet mne strojku, gde on rabotaet.*

r. ei: (F–B), \longrightarrow
 $-\circ \rightarrow$

*My guljali v lesu. Mne očen' ponravilis' derev'ja.
Lisica šla po polju, i vstretilas' s žuravlem.*

ism. eu: (F–F), \longrightarrow
 \longrightarrow

Prepodavatel' sprašivaet. Učeniki otvečajut.

t. ei: (F–F), \longrightarrow
 \longrightarrow

My byli v zooparke. Tam my videli mnogo raznych životnych.
stb., stb.

Ilyen módon felelevenítve az eddig tanultakat, játszi könnyedséggel térhetünk át az osztály tulajdonképpeni anyagára: a leggyakrabban használt időhatározói mellékmondatok, a *kogda* kötőszavas mondatok megszerkesztésére. Ezt ún. transzformációs egyesítő eljárással végezzük el legkönnyebben. Ez az eljárás csak annyiból áll, hogy az eddig összeállított, egymással már bizonyos időviszonyban álló mondatokat összekapcsoljuk a *kogda* kötőszóval.

Legcélszerűbb *ei*-gel kezdeni. Eljárásunkat előre fel is rajzoljuk. Eddigi rajzos modelljeinken az első mondatot a felső nyíl, a másodikat az alsó képviselte. Az időhatározói mellékmondatok és főmondataik közötti időviszonyok jelzésében azonban mindig a felső nyíl képviseli a főmondatot, az alsó a mellékmondatot (könnyítés kedvéért ráírjuk a kötőszót is). Ha ezt állandóan szem előtt tartjuk, nincs keveredés. Ez az eljárás legfeljebb az *ei*-nél okoz eleinte szokatlanságot olyan esetben, amikor a mellékmondat megelőzi a főmondatot. Ekkor ugyanis az volna

a szemléletesebb, ha a felső lenne a mellékmondat, de az ilyen csereberélésre a többi időviszonynál nincs is szükség, és így csak zavart okozna az itteni alkalmazása. Ez a jelölés felel meg különben is a betűkkel jelzett aspektuspároknak is (F–F, B–F, F–B, B–B), amelyekben az első betűt mindig a főmondat szemléleti formáját jelzi, a második pedig a mellékmondatét.

A következő transzformációs egyesítéseket végezhetjük:

1. T. ei: (F–F)

1. \longrightarrow >
2. \longrightarrow

My (dolgo) smotreli na obez'jan. Oni sovsem ne bojalis' nas. > Letom ja otdychal v pionerskom lagere. Pogoda byla chorošaja. >

- Fm. \longrightarrow
Mm. $\xrightarrow{\text{kogda}}$

> *Kogda my smotreli na obez'jan, oni sovsem ne bojalis' nas. > Kogda ja letom otdychal v pionerskom lagere, pogoda byla chorošaja.*

2. T. ism. ei: (F–F)

1. \dashrightarrow >
2. \dashrightarrow

Letom neskolko raz ja byl v ceche. Ja videl tam stanki i raznye mašiny. > Ja stavlju na stol tarelki, stakany, a moja malen'kaja sestre kladet okolo tarelek ložki, vilki i noži. >

- Fm. \dashrightarrow
Mm. $\xrightarrow{\text{kogda}}$

> *Kogda ja letom neskolko raz byl v ceche, ja videl tam stanki i raznye mašiny. > Kogda ja stavlju na stol tarelki, stakany, moja malen'kaja sestra kladet okolo tarelek ložki, vilki i noži.*

3. R. ei: (B–F)

1. \longrightarrow >
2. \dashrightarrow

U menja nemnogo bolela noga, i ja pošel k vraču. > My guljali v lesu. Mne očen' ponravilis' derev'ja. >

- Fm. \dashrightarrow
Mm. $\xrightarrow{\text{kogda}}$

> *Kogda u menja nemnogo bolela noga, ja pošel k vraču. > Kogda my guljali v lesu, mne očen' ponravilis' derev'ja.*

4. R. ei: (F–B)

2. \longrightarrow >
1. \dashrightarrow

Pionery vošli v vokzal. S nimi šel i učitel'. > On podošel k okny. Na trotuare stojal malčik. >

- Fm. \dashrightarrow
Mm. $\xrightarrow{\text{kogda}}$

> *Kogda pionery vošli v vokzal, s nimi šel i učitel'. > Kogda on podošel k oknu, na trotuare stojal malčik.*

4. Az egymásutániság (eu) most már, ha időhatározói mellékmondatokkal alkotunk összetett mondatot, két változatra oszlik. Amely állítmány mellé a *kogda* kerül, annak az idejét kell hozzámérni a másik mondat állítmányának az idejéhez (vagyis a mellékmondatét a főmondatéhoz). Így kapunk előidejűséget (eli) és utóidejűséget (ui). Ezekre is megrajzoljuk a modelleket, megszerkesztjük a mondatokat.

1. *Eli*: (B–B)

1. $-\circ\rightarrow$	2. $-\circ\rightarrow$	>	Fm.	$-\circ\rightarrow$
			Mm.	<i>kogda</i> $-\circ\rightarrow$

Ja sel na svobodnoe mesto. Skoro poezd opravilsja. >
Poezd ostanovilsja na stancii. Passazir posmotrel v okno. >

> *Kogda ja sel na svobodnoe mesto, skoro poezd opravilsja.*
 > *Kogda poezd ostanovilsja na stancii, passazir posmotrel v okno.*

2. *Ism. eli*: (F–F)

1. $\rightarrow 2. \rightarrow 1. \rightarrow 2. \rightarrow 1. \rightarrow 2. \rightarrow$	>	Fm.	$---\rightarrow$
		Mm.	<i>kogda</i> $---\rightarrow$

Načinaetsja peremena. Vse vychodjat iz klassa. >

> *Kogda načinaetsja peremena, vse vychodjat iz klassa.*

3. *Eli* tartós Fm-i cselekvéssel: (F–B)

1. $-\circ\rightarrow$	2. \longrightarrow		Fm.	\longrightarrow
			Mm.	<i>kogda</i> $-\circ\rightarrow$

Rebjata organizovali dve brigady. Brigady sorevnovalis' drug s drugom. >
Nas vstretili v aeroportu. Odin muščina pomogal nam perenesti vešči v avtobus. >

> *Kogda rebjata organizovali dve brigady, oni sorevnovalis' drug s drugom.*
 > *Kogda nas vstretili v aeroportu, odin muščina pomogal nam perenesti vešči v avtobus.*

Ennél a változatnál különösen fel kell hívni a figyelmet arra, hogy ha nem ügyelünk eléggé a cselekvések valóságos, logikailag elképzelhető sorrendjére, akkor könnyen összetéveszthetjük ezt az időviszonyt a részleges *ei* $\xrightarrow{-\circ\rightarrow}$ változatával. Világosan rá kell mutatni arra, hogy *ei*-nél a mellékmondat időpontja a főmondat időtartama alatt történik, az előidejűségnél pedig a főmondat időtartama előtt. Ezt a betűs modell (F–B) nem mutatja, mindkettőnél ugyanaz, de a rajzos modell világosan szemlélteti a különbséget: r. *ei*: $\xrightarrow{-\circ\rightarrow}$ v. $\xrightarrow{-\circ\rightarrow}$, tartós főmondati cselekvésű *eli*: $-\circ\rightarrow \longrightarrow$

Pl.

ei: 1. $\neg \circ \rightarrow$ >
2. \rightarrow

Pervym prišel djadja Sura. V ruke u nego byl neboľšoj paketik. >

Fm. \rightarrow

kogda

Mm. $\neg \circ \rightarrow$

> *Kogda pervym prišel djadja Sura, v ruke u nego byl neboľšoj paketik.*

eli: 1. $\neg \circ \rightarrow$ >
2. \rightarrow

Syn pošel s materju i rabotal ves' den'. >

Fm. \rightarrow

kogda

Mm. $\neg \circ \rightarrow$

> *Kogda syn pošel s materju, on rabotal ves' den'.*

(A bácsinak a kezében nem azután volt az ajándék, hogy megérkezett, hanem előtte is, utána is pár percig. A fiú nem akkor dolgozott, amikor anyjával elment, hanem utána.)

Jó alkalom az ilyen arra is, hogy rájöjjenek a tanulók: legvégső fokon, a kötőszavakon és aspektusi formákon túl, a cselekvések valószínűségi, logikailag elképzelhető sorrendje dönti el az időviszonyok kérdését. Ezt a kötőszavak vagy ahol ezek nem, ott az aspektusok csak segítik.

Az egymásutániságból lehet aztán összetett mondat alakításánál utóidejűség is. Ezt azonban nem az aspektuspár dönti el, hanem a cselekvések időinek éppen az előbb említett sorrendje. Hiszen az *eli*-nek és az *ui*-nek a kifejezésére egyformán B–B pár van (eu). Ha a logikai egymásra következés nem érezhető, akkor a főmondatba *uže* módosítószócskát kell tenni.

1. Ui: (B–B)

1. $\neg \circ \rightarrow$ >
2. $\neg \circ \rightarrow$

On načal umyvatsja, i zakryl dver' vannoj. >
Učeniki priechali na stanciju. Dožd' uže končilsja. >

Fm. \rightarrow
(uže)

$\neg \circ \rightarrow$

kogda

Mm. $\neg \circ \rightarrow$

> *Kogda on načal umyvatsja, on zakryl dver' vannoj.*
> *Kogda učeniki priechali na stanciju, dožd' uže končilsja.*

Néha találunk olyan utóidejűséget is, hogy a főmondatában F tartós cselekvés van.

2. Ui tartós főmi. cselekvéssel: (F–B)

1. \rightarrow >
2. $\neg \circ \rightarrow$

Snačala my katalis' s gory, a potom rešili sdelat' poezd. >
Barin snačala dolgo kuril, no potom zasnul. >

Fm. \rightarrow

kogda

Mm. $\neg \circ \rightarrow$

> *Kogda my rešili sdelat' poezd, snačala my katalis'.*
> *Kogda barin zasnul, snačala dolgo kuril.*

Gyengébb osztálynál a meneten lehet változtatni is, és célszerűbb előbb a három alapidőviszonyt: a teljes *ei*-t, az egyszerű *eli*-et és *ui*-et ismertetni, és utána belátás vagy a rendelkezésre álló idő szerint a változatokból is (főleg a részleges *ei*-et).

5. A következő lépésünk is igen egyszerű, ha az eddigieket jól megértették a tanulók. Ugyancsak strukturális elemzéssel végezzük. Itt ennél a műveletnél a *kogda* kötőszót kell minden előfordult esetben *h a t á r o z o t t k ö t ő s z ó v a l h e l y e t t e s í t e n i*, illetve felcserélni. Felhasználhatjuk ugyanazokat a már ismerős mondatokat, hogy ezzel is mintegy éreztessük, hogy itt csak egy világosabb kötőszó kerül az általános jelentésű (sőt sok jelentésű) *kogda* helyére.

Ezek a műveletek ilyenek lehetnek:

A) Egyidejűség:

1.	Fm. \longrightarrow
<i>kogda</i> >	Fm. \longrightarrow
<i>meždu tem kak v. poka</i>
	Mm. \longrightarrow	Mm. \longrightarrow
	<i>Kogda ja letom otdychal v pionerskom lagere, pogoda byla chorošaja.</i> >	> <i>Meždu tem kak ja letom otdychal v pionerskom lagere, pogoda byla chorošaja.</i>
2.	Fm. $-○\rightarrow$
<i>kogda</i> >	Fm. $-○\rightarrow$
<i>poka v. meždu tem kak</i>
	Mm. \longrightarrow	Mm. \longrightarrow
	<i>Kogda my guljali v lesu, mne očen' ponravilis' derev'ja.</i> >	> <i>Poka my guljali v lesu, mne očen' ponravilis' derev'ja.</i>
3.	Fm. \longrightarrow
<i>kogda</i> >	Fm. \longrightarrow
<i>togda kak</i>
	Mm. $-○\rightarrow$	Mm. $-○\rightarrow$
	<i>Kogda pionery vošli v vokzal, s nimi šel i učitel.</i> >	> <i>Togda kak pionery vošli v vokzal, s nimi šel i učitel.</i>
4.	Fm. $---\rightarrow$
<i>kogda</i> >	Fm. $\frac{\textit{každyj raz}}{---\rightarrow}$
<i>kak</i>
	Mm. $---\rightarrow$	$---\rightarrow$
	<i>Kogda ja čitaju eto pis'mo, ja vsegda plaču.</i>	<i>Každyj raz kak ja čitaju eto pis'mo, ja vsegda plaču.</i>

B) Előidejűség:

1.	$-○\rightarrow$
<i>kogda</i> >	$-○\rightarrow$
<i>posle togo kak</i>
	$-○\rightarrow$	$-○\rightarrow$
	<i>Kogda poezd ostanovilsja na stan- cii, passažir posmotrel v okno.</i> >	> <i>Posle togo kak poezd ostanovilsja, passažir posmotrel v okno.</i>

2. $\xrightarrow{\quad}$ $\xrightarrow{\quad}$
 $\xrightarrow{\quad}$ *kogda* > *posle togo kak*
 $\xrightarrow{\quad}$ $\xrightarrow{\quad}$
Kogda syn pošel s mater'ju, on rabotal ves' den'. > *> Posle togo kak syn pošel s mater'ju, on rabotal ves' den'.*
3. \dashrightarrow \dashrightarrow
 \dashrightarrow *kogda* > *vsjakij raz*
 \dashrightarrow \dashrightarrow
 \dashrightarrow *kogda*
 \dashrightarrow \dashrightarrow
Kogda načinaetsja peremena, vse vychodjat iz klassa. > *> Vsjakij raz kak načinaetsja peremena, vse vychodjat iz klassa.*

C) Utóidejűség:

1. (uűe) $\xrightarrow{\quad}$ $\xrightarrow{\quad}$
 $\xrightarrow{\quad}$ *kogda* > *pered tem kak*
 $\xrightarrow{\quad}$ $\xrightarrow{\quad}$
Kogda on načal umyvatsja, on zakryl dver' vannoj. > *> Pered tem kak načal (on načal) umyvatsja, on zakryl dver' vannoj.*
2. (uűe) $\xrightarrow{\quad}$ $\xrightarrow{\quad}$
 $\xrightarrow{\quad}$ *kogda* > *preűde čem v. pered tem kak*
 $\xrightarrow{\quad}$ $\xrightarrow{\quad}$
Kogda my reűili sdelat' poezd, snačala my katalis' s gory. > *> Preűde čem reűit' (my reűili) sdelat' poezd, snačala my katalis' s gory.*

Ezzel tulajdonképpen az időhatározói mondatok legfontosabb kötőszavait és időviszonyait a tanulókkal szemléletesen megismertettük. Emlékeztető összefoglalóul hadd álljon itt a megtárgyalt rajzos modellcsoport. Róluk tulajdonképpen minden szükséges szabály leolvasható.

a)	Ei:	$\xrightarrow{\quad}$ kogda $\xrightarrow{\quad}$	\dashrightarrow kogda \dashrightarrow	$\xrightarrow{\quad}$ kogda $\xrightarrow{\quad}$	$\xrightarrow{\quad}$ kogda $\xrightarrow{\quad}$
	Eli:	$\xrightarrow{\quad}$ kogda $\xrightarrow{\quad}$	\dashrightarrow kogda \dashrightarrow	$\xrightarrow{\quad}$ kogda $\xrightarrow{\quad}$	$\xrightarrow{\quad}$ kogda $\xrightarrow{\quad}$
	Ui:	$\xrightarrow{\quad}$ kogda $\xrightarrow{\quad}$	\dashrightarrow kogda \dashrightarrow	$\xrightarrow{\quad}$ kogda $\xrightarrow{\quad}$	$\xrightarrow{\quad}$ kogda $\xrightarrow{\quad}$

b)	Ei:	→	→	→	→
		→	→	→	→
		→	→	→	→
	Eli:	→	→	→	→
		→	→	→	→
		→	→	→	→
	Ui:	→	→	→	→
		→	→	→	→

**

Körülbelül ennyit szántunk az I. gimnáziumi osztály anyagának. Ami ezután következik, már inkább a második osztály számára való. Természetesen ismételni lehet a III. és IV. osztályban is. Vagy bizonyos eltolást végezni az itt következő anyagban is. Az eddig tárgyalt kötőszavakon kívül az osztály erejéhez képest vagy alkalmi előfordulása szerint megtárgyalhatunk más kötőszavakat is. Lényeges azonban, hogy az eddigi alapján ezeknek is megrajzoljuk aspektusstruktúráját.

1. A teljes tökéletes elsajátítás és a változatos gyakorlás kedvéért még végezhetünk egyéb strukturális elemzést is. Így éppen a helyettesítés műveletét nagyon jól alkalmazhatjuk az időviszonyok megismerésének elmélyítésében, ha egyes aspektusokat felcserélünk. Érdekesen szemlélhetjük így az időviszony színeződését vagy teljes megváltozását is. Ezek a műveletek különösen a *kogda* kötőszavas mondatoknál játszanak nagy szerepet, mert itt nem egy esetben a kötőszó jelentését is megváltoztatják.

Nagyon alkalmas a variációra pl. az *eli* és *ui*, melyekből az egyik aspektus megváltoztatásával részleges *ei*-et kapunk.

→	→	>	→
→	→		→

Kogda Ištvan prišel domoj, vse uže poobedali. >
Kogda Anna vošla v komnatu, maščiki zamolčali. >

>	→
>	→

> *Kogda (amikor) ... prišel ...*
... uže obedali.
> *Kogda ... vošla ...*
... molčali.
→	→	>	→
→	→		→

Kogda (mielőtt) ja prišel, tovarišči uže razošlis'. >
Kogda načalsja dožd, my uže pošli domoj. >

>	→
>	→

> *Kogda (amikor) ... prišel ...*
... raschodilis'.
> *Kogda ... načalsja ...*
... šli domoj.

Vagy ha *eli* esetén mindkét B-t F-re változtatjuk, teljes *ei* vagy ismétlődő *eli*-t kapunk.

1. $\begin{array}{c} \text{---}\text{O}\text{---} \\ \text{---}\text{O}\text{---} \end{array} > \begin{array}{c} \text{-----} \\ \text{-----} \end{array}$
*On rasskazal mne ob etom, kogda (miután) > On rasskazyvaj...
my vozvratilis' domoj. > kogda (amikor) ... vozvraščal-*
My veselo zasmejalis', kogda > My ... smejalis', kogda ...
my poslušali ego rasskaz. > slušali ...
2. $\begin{array}{c} \text{---}\text{O}\text{---} \\ \text{---}\text{O}\text{---} \end{array} > \begin{array}{c} \text{---}\text{O}\text{---} \\ \text{---}\text{O}\text{---} \end{array}$
Kogda Saša ušel, vsem > Kogda (valahányszor) ...
stalo skučno. > uchodil ... stanovilos' ...
Kogda Ištván došel k domu, > Kogda ... dočhodil ...
Anna otkryla emu dver'. > ... otkryvala ...

Ezek természetesen meg is fordíthatók. Pl. részleges *ei*-ből aspektus változtatással kaphatunk *eli*-et

- $\begin{array}{c} \text{-----} \\ \text{---}\text{O}\text{---} \end{array} > \begin{array}{c} \text{---}\text{O}\text{---} \\ \text{---}\text{O}\text{---} \end{array}$
Kogda Marija vošla v komnatu, > Kogda (miután) ... vašla ...
ja (uže) nadeval palto. > ... nadel ...

Ugyanebből, ha a B mellett *uže* is lesz, *ui*-et kapunk:

- $\begin{array}{c} \text{-----} \\ \text{---}\text{O}\text{---} \end{array} > \begin{array}{c} \text{uže} \\ \text{---}\text{O}\text{---} \\ \text{---}\text{O}\text{---} \end{array} > \text{Kogda Marija vošla v komnatu, ja uže nadel palto.}$

Ez csak pár variáns, mindet nem sorolhatjuk fel. De azt még megjegyezhetjük, hogy az is nagyon érdekes helyettesítési művelet, ha egyugyanazon példán próbáljuk ki az aspektus változtatásával lehetséges variánsokat. Erre persze megfelelő alkalmas példát kell kiválasztani. Itt van például, ez a mondat: *Kogda Ištván čital gazetú, Anna pisala pis'mo.* Ez t. *ei*-et mutat. Most ebből: $\begin{array}{c} \text{-----} \\ \text{---}\text{O}\text{---} \end{array}$

- $> \begin{array}{c} \text{---}\text{O}\text{---} \\ \text{---}\text{O}\text{---} \end{array} \text{ (eli: B-B)}$
> Kogda (posle togo kak) ... pročital ... napisala ...

- $\begin{array}{c} \text{---}\text{O}\text{---} \\ \text{-----} \end{array} \text{ (r. ei: B-F)}$
> Kogda (poka) ... čital ... napisala ...

- $\begin{array}{c} \text{-----} \\ \text{---}\text{O}\text{---} \end{array} \text{ (r. ei: F-B)}$
> Kogda (togda kak) ... pročital ... (ešče) pisala ...

$$\begin{array}{c} \text{---}\circ\text{---} \\ \text{---}\circ\text{---} \end{array} (ui: B-B)$$

> *Kogda (pered tem kak) ... pročital ... uže napisala ...*

Ezek a helyettesítési műveletek a legjobban feltárják az aspektusok időviszonyt alakító és színező szerepét, s megértetik azt, hogyan lehet a *kogda*-nak olyan sokféle jelentése. A *kogda*-n kívül más kötőszavakkal is lehet ilyen variánsokat gyakorolni (pl. *poka*, *kak toľko*).

2. Az időhatározói mellékmondatok tanításánál a strukturális elemzés terén lehet még szó olyan *transzformációkról*, amelyek a határozói igenevnek időhatározói mellékmondatokra való átalakításából állanak. Természetesen nem arról van szó, hogy a határozói igeneves szerkezetek minden problémájára kitérjünk (vö. INYT VI. 7.), csak az időhatározót kifejező legegyszerűbb eseteket vesszük. A lényeg az, hogy a *-ja (-a)* alak helyett F szemléletű határozott idejű állítmányt helyettesítsünk be *kogda (poka, meřdu tem kak)* kötőszavas időhatározói mellékmondatba, a *-v(ři)* alak helyett pedig B szemléletű határozott idejű állítmányt *kogda (posle togo kak, néha pered tem kak)* kötőszavas időhatározói mellékmondatba. Az új mellékmondat állítmánya pontosan ugyanabba az időbe kerül, mint amilyen a főmondatban van. Így az időviszony tehát: F—F (*ei*), illetve B—B (*eli* v. igen ritkán *ui*).

$$\text{-ja (-a) F + } \begin{array}{c} \text{---}\text{---}\text{---} \\ \text{---}\text{---}\text{---} \end{array} > \begin{array}{c} \text{---}\text{---}\text{---} \\ \text{---}\text{---}\text{---} \end{array} \text{ v. } \begin{array}{c} \text{---}\text{---}\text{---} \\ \text{---}\text{---}\text{---} \end{array}$$

Citaja knigu Saša guljal v sadu.

*Kogda (poka) ... čital ...
... guljal ...*

*R. Rollan sluřaja večerom po radio boj
Kremlovskich časov, myslenno pereno-
silsja na Krasnuju ploščad.*

*(Kařdyj raz) kogda ...
... sluřal ...
perenosilsja ...*

$$\text{-ja (-a) F + } \begin{array}{c} \text{---}\text{---}\text{---} \\ \text{---}\text{---}\text{---} \end{array} > \begin{array}{c} \text{---}\text{---}\text{---} \\ \text{---}\text{---}\text{---} \end{array}$$

*Gor'kij rastavajas' s nim, vřjal s gostja
slovo opjať posetiť Sovetskuju stranu.*

*Kogda (meřdu tem) ...
rasstavalsja ... vřjal ...*

$$\text{-v(ři) B + } \begin{array}{c} \text{---}\text{---}\text{---} \\ \text{---}\text{---}\text{---} \end{array} > \begin{array}{c} \text{---}\text{---}\text{---} \\ \text{---}\text{---}\text{---} \end{array}$$

*R. Rollan, priechav v SSSR, uvidelsja
s Gor'kim.*

*Kogda (posle togo kak) ...
priechal ... uvidelsja ...*

*Pročitav pis'mo, on s radořtju skazal:
„Vřretimsja!”*

*Kogda (posle togo kak) ...
pročital ... skazal ...*

$$\begin{array}{c} \text{---}\text{---}\text{---} \\ \text{---}\text{---}\text{---} \end{array} + \text{-v (ři) B} > \begin{array}{c} \text{---}\text{---}\text{---} \\ \text{---}\text{---}\text{---} \end{array}$$

*Mať ulořila syna v posteľ, pogasiv
svet.*

*... ulořila ... kogda (pered
tem kak) pogasila ...*

Ha csak reproductíve ismerik is a tanulók a határozói igeneveket,

ezeket a transzformációkat el lehet végezteni egy kis segítséggel. Nemcsak az időviszonyokat világítják meg jobban, hanem a határozói ige-nevekkkel is közelebbi kapcsolatba hozzák őket.

3. Más fajtája lehet a transzformációnak még az a változat is, amelyben előljárós főnevekkel kifejezett időhatározókat alakítunk át időhatározói mellékmondatokká.

Ilyenek különösen a *s, pri, posle, po, v, za* előjárók.

Pl.

$s + \text{Főnév} + \text{---} \rightarrow$	>	Kogda (posle togo kak) B-B ($\text{---} \rightarrow \text{---} \rightarrow$)
<i>S priezdom soldat vse izmenilos'.</i>		<i>Kogda (posle togo kak)... priechali ... izmenilos'.</i>
$s + \text{Főnév} + \text{---} \rightarrow$	>	Kogda (posle togo kak) F-F ($\text{---} \rightarrow \text{---} \rightarrow$)
<i>S priezdom brata u nas doma vesegda stanovilos' veselo.</i>		<i>Kazdyj raz (kogda) posle togo kak. ... priezhal ... stanovi- los' ...</i>
$pri + \text{Főnév} + \text{---} \rightarrow$		Kogda (posle togo kak) B-B ($\text{---} \rightarrow \text{---} \rightarrow$)
<i>Pri podpisanii dogovora posly ob- menjalis' recami.</i>		<i>Kogda (posle togo kak)... pod- pisali ... obmenjalis' ...</i>
$v + \text{Főnév} + \text{---} \rightarrow$		(Vsjakij raz) kogda F-F ($\text{---} \rightarrow \text{---} \rightarrow$)
<i>V nacale ucëbnogo goda u detei pribavljajutsja zaboty.</i>		<i>(Vsjakij raz) kogda ... nacinaetsja ... pribavlja- jutsja ...</i>
$za + \text{Főnév} + \text{---} \rightarrow$		Kogda (mezdju tem) B-F ($\text{---} \rightarrow \text{---} \rightarrow$)
<i>Za obedom on pročital statju iz žurnala.</i>		<i>Kogda (mezdju tem kak) on obe- dal ... pročital ...</i>
$posle + \text{Főnév} + \text{---} \rightarrow$		Kogda (posle togo kak) B-B ($\text{---} \rightarrow \text{---} \rightarrow$)
<i>Posle okončanija lekcii on pošel v laboratoriju.</i>		<i>Kogda (posle togo kak) on okončil ... pošel ...</i>
$po + \text{Főnév} + \text{---} \rightarrow$		Kogda (posle togo kak) F-B ($\text{---} \rightarrow \text{---} \rightarrow$)
<i>Po okončanii srednej školy ja tri goda rabotal na zavode.</i>		<i>Kogda (posle togo kak) ja okon- čil ... rabotal ...</i>

**

Ezek volnának azok az ajánlható eljárások, amelyek fokozatosan alkalmazva elvezetnék növendékeinket az időhatározói mellékmondatok és főmondataik között levő időviszonyok pontos megértéséhez és szerkesztésüknek készsége fejlesztéséhez. Az anyag elosztásában természetesen lehet változtatásokat tenni aszerint, hogy gyengébb vagy erősebb osztályról van-e szó. Lehet belőlük el is hagyni; mi inkább a teljességre és változatosságra való törekvésünkben soroltunk fel lehetőleg minél többet. A transzformációs elemzések egy része kerülhet a gimnázium harmadik osztályába is.

Legfontosabb e több évre terjedő egész időszak alatt, hogy próbáljuk a tanulóknak azt a készséget kifejleszteni: a B cselekvéseket *időpontban* fogják fel, az F cselekvéseket pedig *időtartamként* érzékeljék. Nagyon úgy látszik, hogy a B cselekvés és az F cselekvés közötti különbségtevésben minden egyéb szükséges és szokásos szembeállítás (egyszeriség, többszöriség, eredményretörés, ennek hiánya stb.) mellett is ez a leglényegesebb, nemcsak azért, mert az időhatározói mellékmondatokban fellépő időviszonyokat csak így tudjuk megértetni, hanem azért is, mert ezen keresztül érzik meg legjobban a tanulók, hogy a B tulajdonképpen a cselekvés *teljes egészében* való felfogását, a F pedig *folyamatában* való érzékelését jelenti.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- Tompa József (szerk.): A mai magyar nyelv rendszere. II. Bp. 1962.
 Berrár Jolán: Magyar történeti mondattan. Bp. 1957.
 Dr. Bihari József: Aspektusproblémák a mai orosz nyelvben. Eger, 1962.
 Dr. Bihari József: Módszertani alapvetés az orosz igeaspektusok lényegének és funkciójának tanításához. Eger, 1965.
 Sütő József: A határozói igenevek fordításának problémái az orosz nyelvtanításban. INYT VI. 7.
 Dr. Hegedűs—Suara (szerk.): A korszerű nyelvtanítás kérdései. Bp. 1965.
 Kosaras I.: Orosz nyelvkönyv az ált. isk. VIII. o. számára. Bp. 1962.
 Fenyvesi—Konyajeva—Kosaras: Orosz nyelvkönyv a gimn. I. o. sz. Bp. 1965.
 Dr. Balogh—Dr. Babos—Dr. Tóvölgyi: Russkij jazyk. II. o. sz. Bp. 1957.
 V. V. Vinogradov: Grammatika russkogo jazyka. II. Sintaksis, Moskva, 1954.
 Galkina—Fedoruk: Sovremennij russkij jazyk. II. Moskva.
 A. A. Spagis: Obrazovanie i upotrblenie vidov glagola. Moskva, 1961.
 Ja. A. Sprinčak: Očerki russkogo istoričeskogo sintaksisa. Kiev, 1964.
 I. G. Golanov: Morfologija sovrem. russkogo jazyka. Moskva, 1965.
 A. A. Vilgelmínina: The Russian Verb. Aspect and Voice. Moskva, 1963.
 A. Paffen: Die Hauptregeln der Russischen Grammatik. Satzlehre, Halle, 1954.
 I. M.: Pulkinina: Short Russian Reference Grammar, Moscow.
 A. M. Finkel'—N. M. Baženov: Kurs sovrem. russk. literat. jazika. Kiev, 1965.
 Exercises in Russian Syntax with Explanatory Notes. Compound and Complex Sentences. Moscow.
 Sbornik upražnenij po sintaksisu russkogo jazyka. Moskva, 1959.
 N. G. Chromec—A. P. Veisman: Učebnik russkogo jazyka dlja nerusskich. II. Sintaksis. M. 1960.
 S. G. Barchudarov—S. E. Krjučkov: Učebnik russkogo jazyka. II. Sintaksis. Moskva, 1963.

СРЕДСТВА ВЫРАЖЕНИЯ ВРЕМЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ В РУССКИХ
ПРИДАТОЧНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЯХ ВРЕМЕНИ

(Резюме)

И. БИХАРИ — И. ШЮТО

Настоящая методическая работа пытается выяснить один из самых трудных вопросов для нерусских: какую роль выполняют виды во временных отношениях придаточных предложений времени. Она делает попытку рассматривать и объяснять все возможно разные временные отношения комбинационным методом протекания-момента действия, исходя из временных отношений, легко воспринимаемых (одновременность, одновременность) в ряде простых предложений, связанных между собой по смыслу, и также в простых предложениях с однородными сказуемыми и в компонентах сложносочинённых предложений. Чтобы выяснять, упражнять и запоминать материал — она применяет метод структурного анализа как самый подходящий (приёмы субституции, трансформации и т. д.) К структурам отдельных временных отношений статья употребляет знаки-модели, чтобы легче рассматривать, понимать и запоминать их. (Напр. полное одновременное отношение: $\xrightarrow{\quad\quad\quad}$, частное одновременное отношение: $\xrightarrow{\quad\quad\quad}$ или $\xrightarrow{\quad\quad\quad}$, предшествующее отношение: $\xrightarrow{\quad\quad\quad}$, последующее отношение: $\xrightarrow{\quad\quad\quad}$; $\xrightarrow{\quad\quad\quad}$ = несовершенный вид, $\xrightarrow{\quad\quad\quad}$ = совершенный вид и т. д.). Одновременно она даёт для преподавателей подробное грамматическое описание придаточных предложений времени.